

Νίκος Ναγόπουλος

## ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΞΗΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο Κάλλας Ι. Τσιώλης Γ. Σερντεδάκης Ν. (επιμ.), *ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα. Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*, Νήσος, σελ. 449-503

### Αντί εισαγωγής - Ιστορική έρευνα και «αντικειμενικότητα» της κοινωνικής επιστήμης

Τα ζητήματα που αφορούν στην υποστήριξη ερευνητικών υποδομών στις κοινωνικές επιστήμες προσεγγίζουν αναπόφευκτα επιστημολογικές πτυχές της κοινωνικής επιστήμης και αντιμετωπίζουν δυσκολίες, κυρίως στη συστηματική επιστημονική διερεύνηση, τεκμηρίωση και καταγραφή ιδιογραφικού (εξατομικευμένου) υλικού ιστορικής έρευνας, του οποίου το περιεχόμενο, σύμφωνα με ορισμένους θεωρητικούς της Ιστορίας, σε μεγαλύτερη έκταση επινοείται (ως προϊόν δρώντων ατόμων) παρά ανακαλύπτεται με επιστημονικό τρόπο.<sup>1</sup> Σύμφωνα δε με την άποψη αυτή, οι ιστορικές αφηγήσεις, ενώ έχουν ως αφετηρία την τεκμηρίωση των γεγονότων στη βάση της εμπειρικής τους ανάλυσης, ολισθαίνουν συχνά, κατά τρόπο συνειδητό και συχνά αναγκαίο, λόγω απουσίας σταθερών και προβλέψιμων γνώσεων ικανών να εξηγήσουν με απόλυτη ακρίβεια κοινωνικά συμβάντα, στο χώρο του ανορθολογικού βιώματος και της ενσυναίσθησης. Επιπλέον, απουσιάζουν κριτήρια επαλήθευσης και εγκυρότητας της ιστορικής αφήγησης, αφού οι θεωρήσεις στο πεδίο αυτό είναι συνήθως αισθητικού και ηθικού χαρακτήρα και δεν μπορούν να υπαχθούν στα αυστηρά επιστημονικά εξηγητικά σχήματα μιας (φυσικο)επιστημονικής μεθοδολογίας.

Στην αντίθετη βέβαια περίπτωση αρνητική είναι και η απάντηση στο ερώτημα για το εάν η (φυσικο)επιστημονική εμπειρικοαναλυτική εξήγηση και οι ερευνητικές της αποδόσεις ικανοποιούν το αίτημα για την ερμηνευτικότητα μορφών ζωής και την προθετικότητα των πράξεων, για τις οποίες υπάρχει έντονο ενδιαφέρον από ερευνητές στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και της επιστήμης της ιστορίας. Όμως, πέρα από τα ζητήματα της ιστορικής αλήθειας, αντικειμενικότητας ή εγκυρότητας που αγγίζουν μεθοδολογικές πτυχές της Κοινωνιολογίας και της Ιστορίας, αυτό που ενδιαφέρει εν προκειμένω στην τεκμηρίωση σχετικού ιστορικού υλικού, συμβατού προς το έργο των υποδομών έρευνας, είναι η αδιαμφισβήτητη δυνατότητα επιστημονικής απόδοσης ορθολογικού ιστορικού λόγου, επιστημονικής ερμηνείας του αναδυόμενου κοινωνικού νοήματος και συστηματικής ποιοτικής διερεύνησης κοινωνικών πράξεων και αφηγήσεων, ως πρόσφορου υλικού καταγραφής, τεκμηρίωσης και περαιτέρω ερευνητικής επεξεργασίας.

<sup>1</sup> Για την άποψη αυτή βλ. H. White : *Metahistory The historical imagination in nineteenth century*, Baltimore, 1973, R. Barthes : "The Discourse of history", *Comparative Criticism : A Yearbook*, τόμ 3ος, 1981, σελ. 3-29 και L. Stone : "The revival of Narrative: Reflections on a New Old History", *Past and Present* 85, 1979, σελ. 3-24.

Στη συνάφεια αυτή η παρούσα εργασία εξετάζει κριτικά συγκεκριμένους τύπους κοινωνιολογικής και ιστορικής εξήγησης, έτσι όπως διατυπώνονται στο πεδίο τόσο της ερμηνευτικής όσο και της αναλυτικής ιστορικής κοινωνιολογίας. Στα εξηγητικά αυτά σχήματα διερευνώνται οι σχέσεις ανάμεσα στην ιστορία και τις κοινωνικές επιστήμες και κυρίως η δυνατότητα επιστημονικών προσεγγίσεων στην ιστορία, όπως και τα όρια τέτοιων προσεγγίσεων.<sup>2</sup> Κάτω από αυτό το πρίσμα επαναπροσδιορίζεται και η ίδια η έννοια της επιστημονικής και αντικειμενικής διερεύνησης των ιστορικών συμβάντων, καθώς η αδέσμευτη επιστημονική οπτική που χάραξε π.χ ο Ranke με την περίφημη προγραμματική του πρόταση για τη μελέτη των γεγονότων «έτσι όπως αυτά στην πραγματικότητα συνέβησαν» δεν ικανοποιεί τον πλουραλισμό και τη συνθετότητα της σύγχρονης επιστημονικής μεθοδολογίας στο πεδίο της ιστορικής γνώσης.

Πόσο μάλλον όταν η τελευταία συγχρονίζεται με τον επιτελούμενο μετασχηματισμό από την αφηγηματική, γεγονотоλογική ιστορία, που χαρακτήριζε την παραδοσιακή ιστοριογραφία, στην κοινωνικοεπιστημονική ιστορική έρευνα, μελέτη και γραφή, η οποία εκτείνεται από τις ποσοτικές κοινωνιολογικές και οικονομικές προσεγγίσεις και τον στρουκτουραλισμό των Annales, έως την μαρξική ταξική ανάλυση, αλλά και από τις σύγχρονες προσεγγίσεις μιας ιστορικής κοινωνικής επιστήμης έως, εν μέρει, και την αξιοποίηση υλικού αφηγήσεων και βιογραφιών μέσα από ποιοτικές μεθόδους έρευνας.

Το θετικιστικό μεθοδολογικό πρόταγμα του Ranke νοείται σήμερα ως μια έντονα πολιτική εκδοχή της ιστοριογραφίας και όχι ως πρώιμος προσανατολισμός της ιστορικής έρευνας σε μια (φυσικο)επιστημονική μεθοδολογία, η οποία έχει ως στόχο να αποκαθάρει τα γεγονότα, τόσο από τις ερμηνείες που αναλύουν το αξιακό τους περιεχόμενο, όσο και από την προθετικότητα (intention) που αναδύεται βάσει των σχεδίων δράσης των συλλογικών υποκειμένων. Η όποια αδέσμευτη οπτική συνδέεται με το πρώιμο πρόταγμα κατανοείται περισσότερο ως μια άρνηση απέναντι στην χειραφέτηση της κοινωνίας και ως απομάκρυνση από τους ουσιαστικούς στόχους της ιστορικής κοινωνικής έρευνας που αναλύει κοινωνικές δομές και κοινωνικούς μετασχηματισμούς σε συνδυασμό με τον ιστορικό ρόλο των υποκειμένων δράσης.

Επιπλέον, αυτός ο πρώιμος προσανατολισμός της ιστορικής έρευνας σε μια μεθοδολογία, στην οποία δεσπόζει το γεγονός αυτό κάθε αυτό και όχι η ερμηνεία του, συνιστά μια πρώιμη απόσυρση από τον κοινωνικό και θεσμολογικό παράγοντα, αλλά και από την ιστορική πραγμάτωση ορισμένων θεμελιωδών αρχών, όπως η ελευθερία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Έννοιες, που συνδέονται αφενός με την πρόοδο της πολιτικής και κοινωνικής δημοκρατίας και αφετέρου επιχειρούν να καταστήσουν την ιστορία επιδεκτική ορθολογικής κατανόησης και να την προσδιορίσουν ως συμβατή με τους στόχους της επιστημονικής κοινωνικής έρευνας, έτσι ώστε να γίνει διακριτός ο επανακαθορισμός του προνομιακού πεδίου θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών.<sup>3</sup> Κάτω από αυτές τις κοινωνικές εξελίξεις τα σχέδια δράσης ερμηνεύονται κυρίως με όρους πραγματολογικής συνάφειας και όχι στη βάση μιας φυσικής ή

---

<sup>2</sup> Για το θέμα βλ. J. Rohbeck : *Geschichtsphilosophie*, Junius, 2004, H.M. Baumgartner / J.Ruesen (επιμ.): *Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, 1982, G. Iggers : *Historiography in the twentieth century*, N. York, 1985.(ελλ. μτφρ. *Η Ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα*, Νεφέλη, 1999)

<sup>3</sup> Για τον προβληματισμό αυτόν βλ. επίσης Κ. Ψυχοπαίδης : «Επίμετρο. Προβλήματα θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών» στο Γ. Κουζέλης/Κ.Ψυχοπαίδης (Επιμ.) : *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Νήσος, Αθήνα,1996, σελ. 543 επ.

κοινωνικής νομοτέλειας στην οποία θα μπορούσαν να υπαχθούν, ή μιας νευροφυσιολογίας του νοήματος και αιτιώδους πρόκλησης που θα μπορούσαν να εξηγήσουν εμπειρικοαναλυτικά, αλλά με απουσία του κοινωνικού νοήματος που συνοδεύει συνήθως τις προθέσεις των δρώντων, τους φυσικούς όρους εκτέλεσης των πράξεων αυτών στη βάση της σύγχρονης Γνωσιοεπιστήμης.<sup>4</sup>

Στο πεδίο αυτό λοιπόν η εγκυρότητα των επιστημονικών (ποσοτικών και ποιοτικών) εξηγητικών και ερμηνευτικών σχημάτων στην ιστορική έρευνα μπορεί να αναβαθμισθεί κυρίως στη σύνδεση με το κοινωνικό περιεχόμενο των ιστορικών συμβάντων. Να εξετασθεί επίσης υπό το πρίσμα μιας διαρκούς αλλαγής, όπου επιστήμη και τεχνολογία αναπτύσσονται παράλληλα, εγκαταλείπουν την αποκλειστική εστίαση σε γεγονотоγραφικές προσεγγίσεις και σε ξεχωριστές προσωπικότητες και καθιστούν τις ερμηνευτικές – κοινωνιολογικές προσεγγίσεις σε κοινωνικά συμβάντα καθώς και εκείνες τις αφηγήσεις και βιογραφίες που διαλευκάνουν το κοινωνικό περιεχόμενο συλλογικών πράξεων, αναπόσπαστο τμήμα των εμπειρικοαναλυτικών ερευνών.

Η νέα μεγάλη πρόκληση για τη σύγχρονη κοινωνική επιστήμη και έρευνα στο πεδίο αυτό είναι, μεταξύ των άλλων, η μετουσίωση του πρόσφορου ερμηνευτικού υλικού αφηγήσεων μέσω της βιογραφικής προσέγγισης και των ποιοτικών μεθόδων σε χωροχρονικά εκτεφρασμένες συλλογικές προθετικότητες, οι οποίες μέσα σε συλλογικά υποδείγματα δράσης (pattern of activity), θεσμικής προσαρμογής, μεταρρυθμιστικού προτάγματος ή συγκρουσιακής πολιτικής δραστηριότητας, αποκαλύπτουν το κοινωνικό νόημα στις υποκειμενικές, αλλά εκδηλούμενες σε κοινό πλαίσιο κοινωνικής αναφοράς, αποφάσεις για ανάληψη δράσης από συλλογικά υποκείμενα.<sup>5</sup>

Αναφορικά δε με την κριτική που μπορεί να ασκηθεί, ότι στην περίπτωση αυτή η κουλτούρα και ειδικότερα τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά διερευνώνται ιδιαίτερα και αποκλειστικά στις θεσμικές τους μορφές, η απάντηση που αυτονοήτως προκύπτει είναι ότι εδώ πράγματι διακρίνει κανείς μια οριοθέτηση, ανάμεσα σε ένα ενδιαφέρον για τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τους τρόπους διαβίωσης, τις ιδιαιτερότητες και το συμβολισμό των ταυτοτήτων ατόμων και ομάδων από μια ιστορική-ανθρωπολογική οπτική, και τους κοινωνικούς ρόλους, τη συνεκτικότητα, την εργασιακή ηθική και την διαπραγματευτική ισχύ των ίδιων ομάδων στο πλαίσιο των εδραιωμένων ή των μεταβαλλόμενων κοινωνικών και πολιτικών συστημάτων και θεσμών σύμφωνα με μια ιστορική-κοινωνιολογική προσέγγιση. Πάντως, σε κάθε περίπτωση η πλαισίωση πραγματοποιείται με αναφορά σε συντεταγμένα σύνολα, των οποίων τα κοινωνικά στοιχεία μπορούν να διερευνηθούν, όπως θα δούμε, με πιο ολοκληρωμένη μέθοδο από τη μεριά μιας κριτικής κοινωνικής θεωρίας, που διατηρεί

<sup>4</sup> Για το θέμα βλ. J. Searle : *The Rediscovery of the Mind*, Massachusetts Institute of Technology, 1972 [ελλ. μτφρ. *Ανακαλύπτοντας ξανά το νου*, Γκοβόστη, Αθήνα, 1997]. και Γ. Μαργκός : «Είναι επιστημονική η ιστορική γνώση»; *Λωδώνη*, τόμ. 19

<sup>5</sup> Για τη θεμελίωση μιας ιστορικής κοινωνικής επιστήμης βλ. H. U. Wehler: *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*, Goettingen, 1980 και περαιτέρω L. Stone : “History and Postmodernism”, *Past and Present*, 131, 1991. Να σημειωθεί εδώ, όπως επισημαίνει και ο Iggers, ό.π., ότι ο όρος ιστορική κοινωνική επιστήμη (historische Sozialwissenschaft) που συναντάται στα ακαδημαϊκά γερμανικά κείμενα και αφορά την κεντρικότητα μιας ερευνητικής λογικής που θέτει αυστηρές μεθοδολογικές αρχές για να κατακτήσει τη γνώση δεν συνηθίζεται στην αγγλοσαξωνική ακαδημαϊκή σκέψη, αφού εδώ ως επιστήμη εννοούνται είτε οι συστηματικές φυσικές επιστήμες, είτε μια ερμηνευτική και ερευνητική λογική που ακολουθεί το πρότυπο των φυσικών επιστημών, όπως συμβαίνει με τη συστηματικότητα και την αφαιρετικότητα που βρίσκουμε και στις φυσικές επιστήμες. Στη Γερμανία, η περιγραφικότητα της ιστοριογραφίας (Geschichtsschreibung) αντικαταστάθηκε από την ιστορική επιστήμη (Geschichtswissenschaft) αλλά και από την ιστορική κοινωνική επιστήμη (historische Sozialwissenschaft)

ακέραιο και το ενδιαφέρον για τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά μέσα από την καθημερινή ζωή ατόμων και ομάδων. Στην περίπτωση αυτή μια κριτική κοινωνική επιστήμη εμπεριέχει στοιχεία τόσο από τις ανθρωπολογικές, όσο και από τις μικρο και μακρο κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, που εκτείνονται έως τις ανθρωπιστικές σπουδές. Ωστόσο και εδώ όταν οι οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες καθώς και οι πολιτισμικές προσεγγίσεις που συνδέονται με αυτούς υπερσχύουν στις ιστορικές αναλύσεις τότε φαίνεται η ίδια η ιστορία να μετασχηματίζεται σε κοινωνική επιστήμη.

Όμως, παρότι οι επιμέρους αυτές προσεγγίσεις είναι ιδιαίτερα πλούσιες και διαφωτιστικές διαπιστώνει κανείς ένα μεγάλο έλλειμμα ως προς σύνθετες υποθέσεις και στρατηγικές έρευνας που θα μπορούσαν να διευρύνουν τους ερευνητικούς στόχους σε διεπιστημονικό επίπεδο. Η σύνδεση αυτή του ιστορικού ενδιαφέροντος με άλλες επιστημονικές ειδικότητες και κατευθύνσεις των κοινωνικών επιστημών που ενισχύουν τη διεπιστημονικότητα δεν επιτείνει τους κινδύνους για μια συντελούμενη απο-ιστορικοποίηση και αφομοίωση της ιστορίας από αυτές, ούτε συντελεί στην αποδυνάμωση της συμβολής της στην εξήγηση και ερμηνεία σύνθετων κοινωνικών φαινομένων και συμβάντων. Και τούτο ανεξάρτητα από το ότι η ιστορία δυσκολεύεται να προσδιορίσει τη μεθοδολογική της αυτοτέλεια και το γνωστικό της πεδίο σε μια κατ' αρχήν ανεξάρτητη από αυτές επιστημονική εξέλιξη.<sup>6</sup> Κατά αυτόν τον τρόπο η θεωρητικά άμορφη κατηγορία του χρόνου<sup>7</sup> που θα υποβίβαζε την ιστορία σε χρονογράφημα και γεγονотоγραφία αποκτά αφενός ουσιαστικό περιεχόμενο, ενώ απομακρύνει αφετέρου τον υπαρκτό κίνδυνο μιας απο-ιστορικοποίησης των κοινωνικών επιστημών.

Επισημαίνουμε δε ότι η σχέση αυτή αφορά στη σύνδεση επιμέρους κοινωνικών γνωρισμάτων σε γενικές κατηγοριοποιήσεις και όχι την υπαγωγή επιμέρους συμβάντων σε γενικούς νόμους, όπως υπαγορεύει η (φυσικο)επιστημονική μεθοδολογία του θετικισμού. Η αναγκαιότητα της γενίκευσης παραμένει ως ενιαία μεθοδολογική διαδικασία που αφορά τη μορφή και τον τύπο, διαφοροποιείται όμως αναφορικά με το περιεχόμενο της σχέσης. Είναι ενδιαφέρον δε ότι τόσο στον Marx όσο και στον Weber η βασική αυτή παράμετρος διατηρεί το χαρακτήρα μιας θεμελιώδους μεθοδολογικής αρχής.

Το δυνατό σημείο της μαρξικής ανάλυσης, για παράδειγμα, και αυτό που την διαφοροποιεί από τα δομολειτουργικά συστήματα ήταν η αποδοχή της ύπαρξης κοινωνικών δομών με αναπόσπαστο χαρακτηριστικό γνώρισμα την ιστορικότητά τους, δηλαδή την εσωτερική τους δυναμική για κοινωνική μεταβολή και τις εσωτερικές τους αντινομίες.<sup>8</sup> Από την άλλη, η περίπτωση του βεμπεριανού ιδεοτύπου που προϋποθέτει και συνδέει εννοιολογική σαφήνεια, συστηματικές γενικές κατηγοριοποιήσεις και τυπολογίες ως εξάρσεις μορφών της εμπειρικής πραγματικότητας από τη μια και συγκριτικές ιστορικές έρευνες με τη ανάδυση

<sup>6</sup> Για τους κινδύνους αυτούς βλ. R. Koselleck : "Wozu noch Historie?" στο H.M. Baumgartner / J.Ruesen : *Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, 1982, σελ. 19 καθώς και M. R Lepsius : "Zum Verhaeltnis von Geschichtswissenschaft und Soziologie" στο ίδιο, σελ. 118-138

<sup>7</sup> Για την αναγκαιότητα διεπιστημονικών προσεγγίσεων και όχι τυχαίων, με απουσία κοινών ερευνητικών υποθέσεων, διεπιστημονικές συνεργασίες βλ. M. R Lepsius : ό.π, σελ. 122 επ.

<sup>8</sup> Για το θέμα βλ. E. Hobsbaum : "K. Marx' Contribution to Historiography", στο R. Blackburn (επιμ.) : *Ideology in Social Science. Readings in critical Social Theory*, 1972, 265-283

συγκεκριμένων εκφάνσεων της πραγματικής ιστορίας πολιτισμών από την άλλη, αποτελεί ένα τέτοιο εγχείρημα στο χώρο της κοινωνικής επιστήμης, που θεμελιώνεται στο συγκεκριμένο του γενικευτικού προσανατολισμού της κοινωνικής επιστήμης με τη συγκεκριμένη ιστορική παράμετρο. Σε ένα τέτοιο εγχείρημα, το ερώτημα, εάν η περίπτωση αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως θεωρία της ιστορικής έρευνας ή ως ιστορική πραγματολογική οπτική της θεωρίας έχει ενδιαφέρον περισσότερο σε σχέση με τις ακαδημαϊκές σπουδές και όχι ως προς την αναγκαιότητα διεπιστημονικών προσεγγίσεων.

### **«Αντικειμενικότητα» της μεθόδου στην κοινωνική – ιστορική έρευνα και αξιακές δεσμεύσεις. Η άρση της υποτιθέμενης ασυμβατότητας**

Στο σημείο αυτό σημειώνεται το επιστημολογικό αίτημα για διυποκειμενικό έλεγχο των επιστημονικών προτάσεων που επιτρέπει τον αξιακό παράγοντα στην επιλογή των ερευνητικών πεδίων, όχι όμως και την χωρίς προϋποθέσεις εισαγωγή αξιακού υλικού στο επιστημονικό σύστημα. Στη βάση των παραπάνω προϋποθέσεων και σύμφωνα με το αξίωμα περί αντικειμενικότητας της έρευνας, ότι δηλαδή οι κοινωνικές επιστήμες έχουν ως στόχο τη διατύπωση γενικεύσεων και υποθετικών νόμων, η συμβατότητα με συγκεκριμένες πτυχές της ιστορικής επιστήμης είναι ορατή. Κρίσιμη διαπίστωση και θέση μας στο σημείο αυτό είναι ότι η αξιακή δέσμευση και η ερμηνευτικότητα των ιστορικών - κοινωνικών πράξεων δεν αντιβαίνει στο μεθοδολογικό πρόταγμα περί «αντικειμενικότητας» των κοινωνικών επιστημών, καθώς η «αντικειμενικότητα» αυτή, όπως αποδεικνύεται με σαφήνεια και στη βεμπεριανή μεθοδολογία είναι πάντα μια εμπλουτισμένη με υποκειμενικό (αλλά ταυτόχρονα κοινωνικό, λόγω της διυποκειμενικής συνάφειας και της κοινωνικής αποδοχής) νόημα κοινωνική συνθήκη.<sup>9</sup> Αξίες και κοινωνικές πρακτικές μπορούν να αναλυθούν επιστημονικά με κατανοητική ερμηνεία και αιτιακή εξήγηση,<sup>10</sup> ανεξάρτητα εάν δεν υπάρχει αυστηρός επιστημονικός τρόπος απόδειξης της εγκυρότητάς τους, παρά μόνο η εγκυρότητά τους ελέγχεται συμβατικά στο πλαίσιο της μεσολάβησης των λογικών κατηγοριών του νου και της ευρύτερης διυποκειμενικής και διαπολιτισμικής αποδοχής.

Ωστόσο, παρότι δεν μπορούν να ελεγχθούν και να ιεραρχηθούν με αυστηρό επιστημονικό τρόπο οι αξίες που ενυπάρχουν στις κοινωνικές σχέσεις, διότι η επιστήμη δεν μπορεί να αποφανθεί για δεοντολογικά ζητήματα (μια θέση, της οποίας η απολυτότητα επικρίθηκε δικαίως από την «κριτική θεωρία») οι ίδιες οι κοινωνικές επιστήμες, όπως και όλες οι επιστήμες προσδιορίζουν με εννοιολογική αυστηρότητα και ερευνητική λογική μια συστηματική προσέγγιση της δικής τους γνωστικής σφαίρας και προσβλέπουν σε μια χωροχρονικά συλλαμβανόμενη «αντικειμενικότητα» μέσα από το μεθοδολογικό πρόταγμα της γενίκευσης. Τούτο συγκροτείται στην ουσία μέσα από την ανάδυση της ερμηνευτικής συνάφειας μέρους του πρόσφορου ιδιογραφικού υλικού, το οποίο προσδίδει σε αυτές την αναγκαία

<sup>9</sup> Max Weber : "Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis", στο *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Mohr, Tübingen, 1963. Αντίθετα με τον Weber, ο οποίος αντιμετώπιζε την κοινωνιολογία με ιστορική ματιά στο *The Rules of the sociological Method* ο Durkheim, ταυτίζοντας αυστηρότερα την επιστημονικότητα με τη δυνατότητα διατύπωσης γενικών προτάσεων επιδεκτικών εμπειρικής επαλήθευσης, αμφισβήτησε την ιστορία ως επιστήμη.

<sup>10</sup> M. Weber : *Wirtschaft und Gesellschaft* (επιμ. J. Winckelmann), Mohr, Tübingen, 1985 (5), σελ. 1 επ.

κοινωνική σπουδαιότητα, τη δυναμική επιστημονική ταυτότητα και την ερευνητική προσφορότητα. Επιτυγχάνεται δε στο βαθμό που γίνεται αποδεκτή και προσδιορίζεται «αντικειμενικά» η κοινωνία αυτή καθεαυτή, ως σύνολο και ενιαία οντότητα, πέρα από τις ιδιαιτερότητες ατόμων και ομάδων και ανεξάρτητα από την απροσδιοριστία επιμέρους νοηματικών αποδόσεων, ανορθολογικού βιώματος, απρόβλεπτων βουλευσιακών καταστάσεων και ενεργημάτων. Μια «αντικειμενικότητα» που εντάσσεται στη λογική συγκρότηση ενός εμπράγματος συνόλου, του οποίου οι δομές και οι θεσμοί απηχούν νοηματοδοτούμενες κοινωνικές πράξεις και αποφάσεις με κοινωνική σημασιολόγηση και περιεχόμενο. Όλα αυτά επιδέχονται κοινωνική κριτική και άρα προσεγγίζονται “αντικειμενικά”, όχι με την αποστασιοποιημένη διαδικασία της απλής παρατήρησης, αλλά στη βάση μιας κοινωνικοεπιστημονικής μεθοδολογίας που καθιστά τη λογικότητα της επιστημονικής έρευνας ιδεοτυπικά ενιαία και ταυτόχρονα ανεξάρτητη από τα διαφοροποιημένα πολιτισμικά και αξιακά συστήματα.

Σε κάθε περίπτωση και η ίδια η μελέτη της ιστορίας αποτελεί ένα συστηματικό επιστημονικό εγχείρημα που κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις των μορφών συλλογικής δράσης και των δομικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας απαιτεί τη χρήση αφαιρετικής εννοιολόγησης, γενικευτικών αναλυτικών εννοιών και όχι μόνο διαισθητικών προσεγγίσεων, βιωματικής εμπειρίας, περιγραφικών προσεγγίσεων ή υποκειμενικών ερμηνευτικών υποθέσεων έρευνας.<sup>11</sup> Όλη η εμπειρία από την κατανοητική ερμηνεία ιστορικών αφηγήσεων και κοινωνικών πράξεων κατατείνει στην εξηγητική, συστηματική και αναλυτική κοινωνική επιστήμη, η οποία δεν ταυτίζεται ούτε περιορίζεται στην απλή εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων στα κοινωνικά δεδομένα,<sup>12</sup> αλλά αποτελεί, όπως π.χ στην περίπτωση της ιστορικής δημογραφίας, αναπόσπαστη επιστημονική μελέτη που βοηθά, αφενός στην εξήγηση και κατανόηση κοινωνικών συμπεριφορών και διαδικασιών κοινωνικής μεταβολής, αφετέρου στη συγκρισιμότητα κοινωνιών, διευκολύνοντας έτσι τη διερεύνηση αξιακών συστημάτων και κοινωνικών νοημάτων που προσδίδουν την απαιτούμενη συνοχή στις κοινωνίες αυτές.

Οι καταστάσεις αυτές δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται οπωσδήποτε ως προβληματικές ερευνητικά, συνέπεια του ότι δεν ομαδοποιούνται ως ομοειδείς πληθυσμοί, έτσι ώστε να διευκολύνεται η (φυσικο)επιστημονική μεθοδολογία στη συγκριτική της ανάλυση. Ούτε από την άλλη να ικανοποιείται και να εξαντλείται το επιστημονικό και ερευνητικό ενδιαφέρον στην κατανόηση και ερμηνεία ενός θρυμματισμένου τοπίου συμπερασμάτων αναφορικά με βουλευσιακές καταστάσεις, εξατομικευμένες προθέσεις ή πολιτισμικές διαφορές, χωρίς να δημιουργούνται προϋποθέσεις αφαίρεσης και γενίκευσης που να τίθενται στην αρχική ερευνητική υπόθεση και στρατηγική και να υλοποιούνται διεπιστημονικά ή δι-ερευνητικά, ως επιστημονικός

---

<sup>11</sup> Βλ. την κριτική που ασκεί ο Weber στην ιστορική σχολή της Εθνικής Οικονομίας με κύριο εκπρόσωπο τον G. Schmoller για το έλλειμμα των απαραίτητων μεθοδολογικών και γενικευτικών προϋποθέσεων και εννοιολογικών κατηγοριών που χαρακτηρίζει τις περιγραφικού και μη αναστοχαστικού χαρακτήρα προσεγγίσεις αυτής της τάσης, στο M. Weber : «Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationaloekonomie», ό.π

<sup>12</sup> Άλλωστε, ποσοτικές μέθοδοι χρησιμοποιούνται και στην μικροιστορία Μόνο ως έξω από το πνεύμα μιας συνθετικής έννοιας της επιστημονικότητας στον κοινωνικό χώρο μπορεί να χαρακτηριστεί λοιπόν η άποψη του E. Le Roy Ladurie : *The Territory of the Historian*, Chicago, 1975,σελ.15, ότι ιστορία που δεν είναι ποσοτικοποιήσιμη δεν μπορεί να διατείνεται ότι είναι επιστημονική, βλ. G. Iggers, ό.π σελ. 86. Για το θέμα της αξιοποίησης ποσοτικών δεδομένων στην ιστορία βλ. F. Furet : “Die quantitative Geschichte und die Konstruktion der Geschichtlichen Tatsache” στο H.M. Baumgartner / J.Ruesen (επιμ.): *Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, 1982, σελ. 97-117. Βέβαια, μην ξεχνάμε ότι και στην περίπτωση των Annales τέθηκαν οι βάσεις και αναπτύχθηκε σχετικό ενδιαφέρον για μια ποσοτική ιστορία.

λόγος που κατανοεί και εξηγεί σε συνεκτικά και συνθετικά συμπερασματικά κείμενα. Κατά συνέπεια οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις γίνονται περισσότερο ιστορικές, ενώ ορισμένες πτυχές της ιστορίας προσεγγίζουν τη συστηματική κοινωνική επιστήμη και έρευνα, εάν τελικά η ίδια η ιστορική επιστήμη αποδέχεται ότι η έρευνα διενεργείται σε ένα συγκεκριμένο και συντεταγμένο κοινωνικοπολιτισμικό και πολιτικό περιβάλλον.

Στο πεδίο αυτό η ιστορία, χωρίς να αποσύρει το ενδιαφέρον της από τα πραγματικά, μοναδικά, ανεπανάληπτα και συγκεκριμένα γεγονότα, ισχυροποιώντας έτσι έναν απόλυτο μεθοδολογικό δυϊσμό των επιστημών<sup>13</sup> για τον οποίο τελικά συμφωνούν τόσο οι θετικιστές (όχι οι λογικοί θετικιστές) όσο και αυτοί που ακολουθούν την ερμηνευτική παράδοση, αναζητεί τη διεπιστημονική προσέγγιση με το αντίστοιχο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον στην ιστορικότητα των κοινωνικών πράξεων. Η υποτιθέμενη ασυμβατότητα ανάμεσα στην «αντικειμενικότητα» της επιστημονικής μεθοδολογίας και της αξιακότητας των ερμηνευτικών προσεγγίσεων αίρεται μεγαλοπρεπώς. Η εξηγητική - φυσικοεπιστημονική από τη μια και η ερμηνευτική-κατανοητική μεθοδολογία από την άλλη<sup>14</sup> μπορούν να διατηρούν την αυτονομία τους και να αναπτύσσονται παράλληλα. Στο βαθμό όμως που συνεισφέρουν σε μια κοινωνική επιστήμη νοηματοδοτούμενων κοινωνικών σχέσεων και δομικών μετασχηματισμών μπορούν να αποτελούν στάδια μιας ενιαίας ερευνητικής στρατηγικής.

Ο εκτοπισμένος, παρότι *par excellence* για τη κοινωνική επιστήμη και έρευνα, χώρος του «αντικειμενικού κοινωνικού νοήματος» και της ιστορικότητάς του απεμπλέκεται αρχικά από τις μονομέρειες και την έλλειψη διεπιστημονικότητας, έτσι όπως αυτή εκφράζεται από τρία τουλάχιστον ρεύματα, ώστε να τα συναντήσει όταν αυτά συγκροτήσουν αλληλοσυμπληρούμενα επίπεδα μιας κοινής ερευνητικής στρατηγικής : ενός φυσικοεπιστημονικού αντικειμενισμού που εξετάζει και εξηγεί τα γεγονότα ως φυσικά φαινόμενα και αδιαφορεί για την κατανόηση και ερμηνεία τους, ενός δομισμού με τα χαρακτηριστικά ενός απρόσωπου επιστημονισμού και ακραίου κοινωνιολογισμού που αγνοεί ότι η ολοκλήρωση των δομών προϋποθέτει την ανθρώπινη δράση και τέλος ενός ρεύματος εγκλωβισμένου σε ενδιαφέροντες, αλλά αποσπασματικές μεταξύ τους ερμηνείες υποκειμενικού νοήματος, στις οποίες καθίσταται αδύνατη η οποιαδήποτε απόπειρα γενίκευσης.

Στο σημείο αυτό υπογραμμίζουμε την εκτατικότητα του κριτηρίου περί «αντικειμενικότητας του κοινωνικού νοήματος» με τη γόνιμη συμβολή της «κριτικής θεωρίας», έτσι ώστε να περιλαμβάνει όχι μόνο τους όρους της ορθόδοξης συστημικής ολοκλήρωσης και ορθολογικής θεσμικής κανονιστικότητας, αφού τα μεμονωμένα γεγονότα, όπως και στη μαρξική θεωρία, διερευνώνται εδώ σε μια συνάφεια με την κοινωνική ολότητα που τα περιβάλλει, ούτε αποκλειστικά μακρο-κοινωνικές και μακρο-ιστορικές προσεγγίσεις, αλλά και τις βιωματικές όψεις της καθημερινής,

<sup>13</sup> Έτσι δηλαδή όπως ορίζει ο νεοκαντιανισμός και κυρίως ο W. Windelband : *Geschichte und Naturwissenschaft*, Tuebingen 1894 τη διάκριση ανάμεσα σε γενικευτικές και ιδιογραφικές επιστήμες, ο H. Rickert : *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften*, Leipzig, 1929 τη διάκριση ανάμεσα σε φυσική αιτιότητα και ερμηνεία αξιών και ο W. Dilthey : *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*, Einleitung von M. Riedel, Frankfurt, 1970 το μεθοδολογικό δυϊσμό ανάμεσα στην εξήγηση φυσικών συμβάντων και κατανόηση ενυπάρχοντος νοήματος πράξεων

<sup>14</sup> Για μια εκτενή προσέγγιση στο συγκεκριμένο θέμα βλ. N. Ναγόπουλος : *Τα θεμέλια της κοινωνιολογικής γνώσης και οι κοινωνίες της νεωτερικότητας*, Κριτική, 2003

πραγματικής ζωής στον βίοκοσμο.<sup>15</sup> Η διαλεκτική αυτή διαπερνά με προοπτική γενικευμένου εκδημοκρατισμού, συλλογικών δικαιωμάτων<sup>16</sup>, κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικής αναγνώρισης<sup>17</sup> όλα τα επίπεδα της επιστήμης και έρευνας και αίρει στην πράξη τις υποτιθέμενες μεθοδολογικές ασυμβατότητες καθώς η έννοια της «αντικειμενικότητας του κοινωνικού νοήματος» φαίνεται να περιλαμβάνει όλες τις πτυχές μιας κοινωνικής ιστορίας των δρώντων συντελεστών αυτής, σε ένα πολιτικό και κοινωνικό συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στον κομφορμισμό και συντηρητισμό έως τις κοινωνικές εντάσεις και συγκρούσεις, ακόμη και τη «μεγάλη άρνηση» .

Εκτιμούμε ότι ακόμη και η αμφισβήτηση των ευεργετικών πολιτικών αποτελεσμάτων της τεχνολογικής προόδου και της ορθολογικότητας, έτσι όπως διαπιστώνεται από τις τελευταίες οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό σηματοδότησαν τη μετατόπιση του ιστορικού ενδιαφέροντος στη βιοματική πρόσληψη κοινωνικών καταστάσεων, αποτελεί αντικείμενο μιας συνθετικής και “κριτικής κοινωνικής επιστήμης”. Στην περίπτωση αυτή η ανάδυση των βιοματικών καταστάσεων από τα ίδια τα ιστορικά υποκείμενα μπορεί να δια φωτίσει ακόμη περισσότερο μη ορατές πτυχές της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας και μέσω της αναστοχαστικότητας της “κριτικής κοινωνικής επιστήμης” να αξιοποιηθεί άγνωστο πραγματολογικό υλικό, το οποίο θα μπορούσε να ενταχθεί σε ένα στέρεο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο και να προταθούν νέα κοινωνικοπολιτικά μοντέλα.

Παρά ταύτα τα νέα ερευνητικά ενδιαφέροντα προς αυτή την κατεύθυνση μετακινήθηκαν σε μια νέα αυτόνομη σφαίρα διερεύνησης κοινωνικών και ιστορικών ζητημάτων, κυρίως μέσα από τη ζωντανή εμπειρία και τη μυθοποίηση της κουλτούρας και της ετερότητας διεκδικώντας την πλήρη αυτοτέλεια<sup>18</sup> στον αστερισμό ενός νέου «παραδείγματος» Μια εξέλιξη που κατά την κρίση μας διακόπτει ένα ανολοκλήρωτο έργο μιας κριτικής θεώρησης της “επιστημονικής κοινωνικής ιστορίας”, περίπου έτσι, όπως, κατά τον Habermas, διακόπτεται (χωρίς να έχει ολοκληρωθεί) το σχέδιο του διαφωτισμού, μέσα από την αλλαγή «παραδείγματος» που επικαλείται ο μεταμοντερνισμός.

Πιο γόνιμη διαδικασία από την αλλαγή «παραδείγματος» και τη στροφή στην έννοια της «διαφοράς» και στον ανορθολογισμό είναι κατά την άποψή μας η κριτική επανεξέταση της επιστημονικής ορθολογικότητας και των ευεργετικών αποτελεσμάτων μιας επιστημονικά διευθυνόμενης και αισιόδοξης προοπτικής της ανάπτυξης μέσα από την τεχνολογία, μια θέση που κατίσχυσε κατά τη βιομηχανική περίοδο. Όμως, η κρίση και η αμφισβήτηση μιας συνεκτικής επιστημονικής εξήγησης των ραγδαίων μεασχηματισμών που συντελέστηκαν και συντελούνται, σχετικοποίησαν την ανεμπόδιστη πρόοδο και δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για ένα

<sup>15</sup> Βλ. J. Habermas : *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, 1981

<sup>16</sup> J. Habermas : *Anerkennungskampfe im demokratischen Rechtsstaat* (ελλ. μτφ. : Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος Δικαίου, Λιβάνη, Αθήνα, 1994) και J. Habermas : *Die postnationale Konstellation*, Suhrkamp, Frankfurt a/M, 1998, κεφ. Legitimierung durch Menschenrechte

<sup>17</sup> A. Honneth : *Von der Kommunikation zur Anerkennung*, 1999 και J. Habermas : *Anerkennungskampfe ...* ό.π.

<sup>18</sup> Για τις αντιπαράθεσεις ανάμεσα στην κοινωνικο –επιστημονική ιστορία με τις σαφείς αναλυτικές και εννοιολογικές αρχές και στους υποστηρικτές της ιστορίας της καθημερινότητας βλ. J. Kocka : *Sozialgeschichte, Begriff, Entwicklung, Probleme*, Goettingen, 1986, σελ. 162-174

ανανεωμένο ενδιαφέρον σε υπαρξιακές και βιοματικές όψεις της καθημερινής ζωής, ενώ πολλές από τις συγκεκριμένες προσεγγίσεις απομακρύνονται από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αυτές βρίσκουν σε τελική ανάλυση τη δική τους έκφραση.

Η κριτική θεωρητική προσέγγιση στην κοινωνική ιστορία, την οποία υποστηρίζουμε στο κείμενο αυτό, αποκτά αυτό ακριβώς το συνθετικό περιεχόμενο της μεθοδολογικής σύγκλισης ανάμεσα στην κριτική ερμηνευτική προσέγγιση και τον εμπειρικό ερευνητικό προσανατολισμό στην κοινωνική ιστορία. Έδωσε δε το έναυσμα για μια πλειάδα εμπειρικών ερευνών κοινωνικής ιστορίας που επικεντρώνονταν στην εκβιομηχάνιση και στις επιπτώσεις που είχε στην κοινωνική διαστρωμάτωση, όπως π.χ. μεταξύ τεχνιτών, βιομηχανικών εργατών, λευκών κολλάρων και αστικών τάξεων.<sup>19</sup> Ορισμένες από τις μελέτες που ακολούθησαν προς αυτή την κατεύθυνση επικεντρώθηκαν σε ζητήματα που αφορούσαν διαδικασίες κοινωνικής μεταβολής και δομικών μετασχηματισμών, ενώ άλλες μετατόπισαν το κέντρο βάρους στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Οι μελέτες αυτές όχι μόνο δεν αλληλοαποκλείονται, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται, αφού οι βιογραφικές προσεγγίσεις και αφηγήσεις στο πλαίσιο των συνθηκών της καθημερινής ζωής συνταιριάζουν με εμπειρικά δεδομένα μέσα από τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς, όπως π.χ. στην περίοδο της εκβιομηχάνησης.<sup>20</sup> Η μελέτη των πολιτισμικών χαρακτηριστικών μέσα από τις βιοματικές όψεις της καθημερινής ζωής, βοηθούν στις κοινωνικές ερμηνείες των συνθηκών ζωής, των εργατικών κινητοποιήσεων, των κοινωνικών κινημάτων και των μορφών κοινωνικών συγκρούσεων.

Η κριτική που μπορεί να ασκηθεί σε μια ιστορική κοινωνική επιστήμη τόσο από μια περισσότερο ανθρωπολογική οπτική του ιστορικού ερμηνευτικού υλικού και μέσα από συμπλέγματα απρόσωπων θεσμών (στην περίπτωση των *Annales*), αλλά και μέσα από την ποιοτική ανάδειξη ιστορικού υλικού μικρο-ιστορίας<sup>21</sup> στηριζόμενου σε βιογραφίες και ιστορικές αφηγήσεις εκτιμούμε ότι αμβλύνεται μέσα από τον κριτικό χαρακτήρα που διατηρεί η ιστορική κοινωνική επιστήμη. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι η ιστορική κοινωνική επιστήμη συνδέθηκε και συνδέεται με την κριτική κοινωνική θεωρία.<sup>22</sup>

Η θέση μας εδώ αναφορικά σε προσεγγίσεις με υπερισχύον το ανθρωπολογικό περιεχόμενο στην ερμηνευση κοινωνικών και ιστορικών πράξεων είναι ότι πρόκειται για διαφορετικές σε επίπεδο περιεχομένου, στόχευσης και μεθοδολογικού προτάγματος προσεγγίσεις που διατηρούν το ενδιαφέρον τους και τη σπουδαιότητά τους σε μια παράλληλη (τουλάχιστον επί του παρόντος) προοπτική έρευνας. Το κρίσιμο σημείο, κατά την εκτίμησή μας, δεν είναι αμιγώς μεθοδολογικό, αλλά σε

<sup>19</sup> Από τα πιο αντιπροσωπευτικά έργα μιας κριτικής θεώρησης στην κοινωνική επιστήμη βλ. J. Kocka : *White Collar Workers in America : A Social-Political History in International Perspective*, London, 1980 και U. Wehler, ό.π. Στην κατεύθυνση αυτή το ενδιαφέρον για τις επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης αποτελούσε ήδη την κεντρική θεματική του κύκλου εργασίας για τη σύγχρονη κοινωνική ιστορία που ιδρύθηκε από τον Werner Conze στη Χαϊδελβέργη τη δεκαετία του 50. Βλ. σχετ. G. Iggers, ό.π. σελ. 101

<sup>20</sup> Για μια τέτοια μελέτη βλ. K. Tenfelde & G. Feldman (επιμ.) : *Workers, Owners and Politics in Coal Mining. An International Comparison of Industrial Relations*, N. York, 1990 και D. Langewiesche & K. Schoenhorn (επιμ.) : *Arbeiter in Deutschland; Studien zur Lebensweise der Arbeiterschaft im Zeitalter der Industrialisierung*, Paderborn, 1981

<sup>21</sup> Βλ. C. Geertz : “Thick Description. Toward an Interpretive Theory of Culture” στο, του ιδίου *The Interpretation of Cultures. Selectet Essays*, N. York, 1973

<sup>22</sup> Βλ. σχετ. P. Burke : *History and Social theory*, Polity Press, 1998

μεγάλο βαθμό συνδέεται με το ενδιαφέρον της νέας ιστορικής έρευνας, κυρίως μέσω ποιοτικών μεθόδων, για πληθυσμιακές ομάδες που με τη δυνατότητα της δημοκρατικής έκφρασης επιχειρούν να εδραιώσουν τις ιδιαίτερες ταυτότητές τους σε αντιδιαστολή με τα ευρύτερα παραδοσιακά εθνικά σύνολα, ή τους κοινωνικούς τους ρόλους στην ιδιαίτερη αυτή δραματουργία της καθημερινής τους ζωής<sup>23</sup>.

Στο βαθμό που το ερευνητικό ενδιαφέρον παραμένει εξαντλητικά αγκυροβολημένο στην «πολιτισμική διαφορά», υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα στην πολλαπλότητα των πολιτισμικών κωδίκων, ή στην καλύτερη περίπτωση στο πολιτισμικά διαπραγματεύσιμο κοινωνικό κεφάλαιο και όχι στη συνοχή, στην κοινωνική ένταξη, στα κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα και στην κοινωνική διαπραγμάτευση των ομάδων αυτών, η κοινωνικο-επιστημονική προσέγγιση για την κοινωνική αναγνώριση αυτής της διαφοράς, αλλά και η δημοκρατική διαπολιτισμική οπτική απουσιάζει, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις με έντονα αρνητικές κοινωνικές συνέπειες. Κυρίως, όταν η πολιτισμική διαφορά μετασχηματίζεται συχνά σε ασυμβατότητα και μη μεταφρασιμότητα ανάμεσα σε πολιτισμικές ομάδες, αποθεώνοντας την πολιτισμική παράμετρο και υποβαθμίζοντας υπόρρητα την κοινωνική.

Αυτό ενισχύεται επίσης συχνά με το ιδεολογικό επιχείρημα (έχοντας τον μανδύα του μεθοδολογικού προτάγματος) περί αμφισβήτησης της αντικειμενικότητας, καθότι αυτή δεν συνάδει με την πραγματική καθημερινή ζωή ατόμων και ομάδων με πολιτισμικές διαφορές. Μήπως όμως το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι η «κυρίαρχη αντικειμενικότητα» δεν εμπεριέχει τις ομάδες αυτές, όχι μόνο για τους αυτονόητους λόγους άσκησης εξουσίας, ελέγχου και χειραγώγησης, αλλά και επειδή εμποδίζονται στο να αντικειμενικοποιήσουν τα αιτήματά τους και να πρωταγωνιστήσουν σε κοινωνικό επίπεδο, όπως και άλλες ομάδες, βυθιζόμενες έτσι στην κοινωνική άπνοια και τον κοινωνικό διαχωρισμό που τροφοδοτείται κυρίως από τον πολιτισμικού (και όχι κοινωνικού) χαρακτήρα αυτοπροσδιορισμό και την αυτοαναγνώρισή τους ;

Τέλος, σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι προσεγγίσεις αυτής της νέας πολιτισμικής Ιστορίας που προσεγγίζει τον μεταμοντερνισμό και μεταθέτει το αντικείμενο της ιστορίας στην πολιτισμική ετερογένεια και στο λογοτεχνικό κείμενο<sup>24</sup> φαίνεται να ακυρώνει οποιαδήποτε κοινωνικοεπιστημονική οπτική ενός «αντικειμενοποιημένου» κοινωνικού χώρου που συγκροτείται από όλες τις ομάδες που μπορούν να διεκδικήσουν όχι μόνο τυπικά δικαιώματα, αλλά και προηγμένες δημοκρατικές αρχές προς όφελος των ιδίων και του πολιτικού συστήματος που τις περιβάλλει. Ο ηρωισμός στη διατήρηση χαρακτηριστικών πολιτισμικής αυτονομίας και ταυτότητας είναι (ή επικράτησε να είναι), κατά έναν παράδοξο τρόπο, ασύμβατος ακόμη και με ορισμένα βιοτικά ή κοινωνικά αγαθά, μήπως τάχα μολυνθούν στοιχεία της κουλτούρας από το καταστροφικό υλικό της κοινωνικής ένταξης και της διαπολιτισμικής αξίας. Πολιτισμική περηφάνια και γλωσσικές κατασκευές ως κλειστά συστήματα που επιβεβαιώνουν την περιχαράκωση σε έναν εξω-θεσμικό ιδιαίτερο κόσμο χωρίς προσμίξεις, μια ιστορικότητα της αυτοαναφοράς και ως

---

<sup>23</sup> E.Goffman : *The Presentation of Self in Everyday Life*, N. York, 1958

<sup>24</sup> Βλ. H. White : *The historical Text as Literary Artifact*, Tropics of Discourse, Essays in Cultural Criticism, Baltimore, JHU Press, 1978 και A. Danto : *Analytische Philosophie der Geschichte*, Suhrkamp, Frankfurt a.M, 1980

τίμημα κοινωνική εξαθλίωση και αποκλεισμός από τις κοινωνικές αντικειμενικότητες.

Αυτό, σε επίπεδο μεθοδολογίας, μεταφράζεται ως μια εκ των προτέρων απόρριψη μαζί με την ιστορία ως επιστήμης και ενός αντικειμενικοποιημένου κοινωνικού χώρου, αφού οι πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές αντιμετωπίζονται ως λεκτικές δομές συμβολικών συστημάτων, ή κωδίκων και μάλιστα σε πλήρη αυτοτέλεια από οικονομικούς, πολιτικούς και γενικότερα κοινωνικούς μετασχηματισμούς.<sup>25</sup> Ο υποτιθέμενος δε αντικειμενικοποιημένος κοινωνικός χώρος διαπιστώνεται (ορθώς) ότι είναι ιεραρχικός, εξουσιαστικός, συμβατικός και συντηρητικός, αλλά και ο ίδιος, όπως και η ιστορία δεν αποκτά εγγενή συνοχή και αποτελεί απλώς μια κατασκευή (λανθασμένα) που συγκροτείται μέσω της γλώσσας. Και σύμφωνα με το παραπάνω παράδειγμα, απορρίπτεται στην ουσία όχι μόνο την κοινωνική εκπροσώπηση, αλλά και η δυνατότητα στοιχειώδους κοινωνικής σύγκλισης των ομάδων αυτών σε δημοκρατικά ιδεώδη, με κέρδος τη διατήρηση στο ακέραιο την πολιτισμικής τους μοναδικότητας, ανεξάρτητα βέβαια εάν αυτή διασφαλίζει εσωτερικά βασικές δημοκρατικές αρχές, ή εάν εκτίθεται σκανδαλωδώς σε κοινωνική παραβατικότητα, λόγω της απαξίωσης της κοινωνικής αντικειμενικότητας.

Πράγματι, δεν υπάρχει κάποιο πειστικό επιχείρημα περί αδυνατότητας συνύπαρξης μιας αλληλοσυμπληρωματικότητας ανάμεσα σε προσεγγίσεις που εστιάζουν σε ευρεία κοινωνικά σύνολα, δομές, θεσμούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς και οι οποίες δεν νομιμοποιούν οπωσδήποτε υφιστάμενες κοινωνικοπολιτικές εξουσίες, αλλά εξετάζονται μέσα από μια κριτική κοινωνική και ιστορική οπτική και σε παράλληλες προσεγγίσεις ατομικών ή ομαδικών συμπεριφορών, οι οποίες παρουσιάζουν πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, αντισυμβατική, ή αντιεξουσιαστική στάση και να εξετάζεται η δυναμική, η συμβολή και η επιρροή τους στις αλλαγές του κοινωνικοπολιτικού συστήματος και όχι απλά η πολιτισμική τους εσωστρέφεια, η ομαδική αυταρέσκεια και ο, συχνά χωρίς συνολική κοινωνική στόχευση, αγωνιστικός τους χαρακτήρας. Η ανάλυση και η γνώση του μακροκοινωνικού πλαισίου ή του περιβάλλοντος πεδίου (context) καθιστά σε κάθε περίπτωση κατανοητή τη δράση ατόμων και ομάδων που εντάσσονται ή δεν συμμορφώνονται με αυτό με έντονα στοιχεία κοινωνικής διαφοροποίησης, κοινωνικού διαχωρισμού, συγκρούσεων και κοινωνικών ανισοτήτων.

### **Αναλυτικές προσεγγίσεις και ενιαία εξηγητικά σχήματα. Τα όρια της νομολογικής – ιστορικής εξήγησης και κριτήρια επιστημονικής εγκυρότητας**

Στο σημείο αυτό το ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας εστιάζεται στην εφαρμογή της αναλυτικής μεθόδου στην ιστορία<sup>26</sup>, όπου θα διαπιστώσουμε ότι σε πολλά επίπεδα ο προβληματισμός είναι κοινός με αυτόν που εκφράζεται στις ερμηνευτικές

<sup>25</sup> Ενώ αντίθετα ο συμβολικός χαρακτήρας των σχέσεων αυτών βρίσκεται σε απόλυτο συσχετισμό με τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές δομές και δεν αυτονομείται, όπως π.χ. εκτιμά ο P. Bourdieu: *Distinction*, Cabridge, 1979, ή μπορεί να αναλυθεί ο λεκτικός τους κώδικας και να αποτελέσει μέσο για την ανάπλαση τόσο της ιστορίας της πολιτικής σκέψης, όσο και των κοινωνικοπολιτικών δομών και μετασχηματισμών, βλ. R. Koselleck : *Futures Past : On the Semantics of the Historical Time*, Cambridge, 1985

<sup>26</sup> Για την όλη συζήτηση βλ. G. Meggle (επιμ.) : *Analytische Handlungstheorie* Suhrkamp, Frankfurt, 1985, τόμ. 1, A. Beckermann (επιμ.) : *Analytische Handlungstheorie*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1985, τόμ. 2.

προσεγγίσεις. Εξετάζουμε δε ιδιαίτερα τον τύπο της ορθολογικής – ιστορικής εξήγησης, ο οποίος με μια προσαρμογή στη μεθοδολογία της κριτικής κοινωνικής επιστήμης, διατηρεί ακέραιο τον ορθολογικό και εμπειρικό πυρήνα του εξηγητικού ιστορικού σχήματος, άρα και τη δυνατότητα επιστημονικής αφαίρεσης, τυποποίησης και υπαγωγής του σε συστήματα τεκμηρίωσης και θεμελίωσης. Η διαδικασία αυτή καθίσταται εφικτή με την ταυτόχρονη υπέρβαση των εξαντλητικών, τουλάχιστον για τη συμβατότητα του ιστορικού υλικού στις υποδομές κοινωνικής έρευνας, υποκειμενικών ερμηνειών νοήματος μεμονωμένων πράξεων και με την ανάδειξη πραγματολογικών, ολιστικών συλλογισμών ορθότητας, που προϋποθέτουν την ύπαρξη αντικειμενικών κοινωνικών νοημάτων στις κοινωνικές σχέσεις. Διευκρινίζεται δε ότι οι συγκεκριμένες προτάσεις ορθότητας διατηρούν μεν το χαρακτήρα αξιακών δεσμεύσεων (αποκηρύσσοντας έτσι το θετικισμό), είναι όμως οι ίδιες ορθολογικά ανακατασκευάσιμες ως διαστάσεις κοινωνικών σχέσεων που μπορούν να αναλυθούν βάσει «αντικειμενικών» ορθολογικών κριτηρίων από τις κοινωνικές επιστήμες.

Ο εξηγητικός αυτός τύπος και η τεκμηρίωσή του προέκυψε από την κριτική που ασκήθηκε μέσα στο «αναλυτικό παράδειγμα» στη δυνατότητα μιας ενιαίας λογικής δομής της επιστημονικής γνώσης καθώς και στην εγκυρότητα και καταλληλότητα των νομολογικών εξηγητικών σχημάτων που διατηρούν τη μορφή επικαλύπτοντος νόμου (covering law model of explanation) <sup>27</sup> στις κοινωνικές επιστήμες και στην ιστορία. Ιδιαίτερα, το βάρος της συζήτησης επικεντρώνεται στους τρόπους μετάβασης από τις ενικές, παρατηρησιακού τύπου, αποφάνσεις περί κοινωνικών και ιστορικών πράξεων σε γενικευμένα υποδείγματα συμπεριφοράς και δράσης, σύμφωνα με τα οποία αξιώνεται η συγκρότηση ενός επιστημολογικά επαρκούς εξηγητικού και ερμηνευτικού πλαισίου στο κοινωνικό και ιστορικό πεδίο, μέσα από το οποίο ισχυροποιούνται, αναβαθμίζονται και διευκολύνονται οι δυνατότητες κοινωνικής έρευνας. Έτσι, ο νομολογικός χαρακτήρας στον οποίο μπορεί να προσβλέπει η κοινωνική επιστήμη μπορεί μερικώς να ικανοποιηθεί μέσα από την κριτική ανάλυση εκείνων των καθολικών διατυπώσεων, οι οποίες υπό τη μορφή της κοινωνικών κανόνων κρίνονται συνήθως στα πεδία εφαρμογής της τυπικής ορθολογικότητας, ή ενός καθολικού αξιακού προτάγματος ως εξιδανικευμένοι τύποι δέοντος.

Στη λογική ενός ενιαίου εξηγητικού σχήματος οι μορφές της νομολογικής εξήγησης διατηρούν την ίδια ισχύ για όλες τις μορφές της επιστημονικής έρευνας, άρα και της κοινωνικο-ιστορικής, γεγονός που πιστοποιεί τη μεθοδολογική ενότητα των εμπειρικών επιστημών.<sup>28</sup> Έτσι, κάθε προσπάθεια επαναδιατύπωσης των δόκιμων φυσικοεπιστημονικών όρων του εξηγητικού σχήματος σε μία αντίστοιχη εξηγητική θεωρία της κοινωνικής πράξης μετατρέπει τη σχέση αιτίου - αποτελέσματος σε μία σχέση μεταξύ των λόγων που υποκινούν μία πράξη και των συνεπειών αυτής. Στη μορφή αυτής της σχέσης, το «αξίωμα αιτιότητας» (Kausalitätsprinzip) συνδέεται με

---

<sup>27</sup> Χαρακτηρισμός που αποδίδεται στον William Dray, που υπήρξε ένας από τους επικριτές του μοντέλου, βλ. W. Dray: *Laws and Explanation in History*, Oxford, 1957.

<sup>28</sup> Για την ιδιαίτερα σημαντική συζήτηση σχετικά με την λογική εξήγηση και θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών βλ. W. Stegmüller : *Hauptstroemungen der Gegenwartsphilosophie*, Stuttgart, 1965, Th. Adorno κ.α (επιμ.) : *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Luchterhand, Darmstadt. 1969, E. Topitsch (επιμ.) : *Logik der Sozialwissenschaften*, Athenaeum, Koenigstein, 1984, (11), J. Habermas : *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, Suhrkamp, Frankfurt a.M L. 1985, L. Krueger: *Erkenntnisprobleme der Naturwissenschaften*, Koeln - Berlin, 1970.

την εσωτερική λογική ροή που διαπνέει στο αρχικό στάδιο την πληροφοριακή βάση και τις ορθολογικές αρχές του πράττοντος, έως και την ολοκλήρωση της πράξης.

Στο πλαίσιο αυτό, το ενιαίο εξηγητικό σχήμα, του οποίου η ισχύς αρχικά προτάθηκε για την εξήγηση φυσικών συμβάντων ή κοινωνικών καταστάσεων με σταθερή συχνότητα εμφάνισης και επαναληπτικότητα, επιχειρήθηκε να εφαρμοσθεί και στην ιστορία<sup>29</sup>. Σύμφωνα με τον απαγωγικό και νομολογικό χαρακτήρα του σχήματος αυτού το εξηγητέο, που στην περίπτωση κοινωνικών και ιστορικών πράξεων ταυτίζεται με την ίδια την ολοκλήρωσή τους, παράγεται λογικά από τους κανόνες γενικής ισχύος (General Laws) και τις αρχικές συνθήκες εμφάνισής του. Με τον τρόπο αυτό όλη η εξηγητική προσπάθεια εξαντλείται στην αποκάλυψη της δομής μιας περιστασιακής λογικής του *πράττειν*, το οποίο θεμελιώνεται στην εμπειρία και εξηγείται μέσα από καθολικές, αξιωματικού τύπου υποθετικές διατυπώσεις που έχουν τη μορφή νομολογικών προτάσεων. Επιπλέον, η ορθολογική ανασύσταση των περιστάσεων, σύμφωνα με τις οποίες ολοκληρώνεται μία πράξη συνιστά μία καθαρά “αντικειμενική”<sup>30</sup> μέθοδο, η οποία διαφέρει σε περιεχόμενο, αλλά όχι σε λογική μορφή από τις μεθόδους των φυσικών επιστημών<sup>31</sup> και ο τύπος της δεν διαφοροποιείται, ακόμη και στην περίπτωση που υπάρχει, όπως θα διαπιστώσουμε, εμφανές έλλειμμα κατανόησης και ερμηνείας των προς εξήγηση πράξεων.

Από το σημείο αυτό η συζήτηση επικεντρώνεται στον χαρακτήρα και την ισχύ των νόμων που συγκροτούν την απαγωγική – νομολογική υπόθεση. Με βάση π.χ. τη δυνατότητα διαμόρφωσης θεωριών ανθρώπινης συμπεριφοράς, οι οποίες διατηρούν τη μοναδική ίσως, (φυσικό) επιστημονικά, εξηγητική πρόσβαση σε ανθρώπινες δραστηριότητες που εκλαμβάνονται ως (φυσικά) γεγονότα, συμπεραίνει κανείς την υποβάθμιση της ερμηνευτικής μαρτυρίας που καταθέτει ο ίδιος ο πράττων, δηλαδή των λόγων που τον υποκίνησαν να προβεί στην εκτέλεση συγκεκριμένων πράξεων. Η υποβάθμιση της κατανόησης (Verstehen) ως *sui generis* ανθρώπινη διεργασία, αιτιολογείται με την αναγωγιστική διαδικασία που καταδεικνύει μια προθεσιακή φυσική ικανότητα, ως πρωταρχικό ενέργημα, σε όλα τα έμβια όντα, στη βάση της οποίας οικοδομείται η εξηγητική (φυσικό)επιστημονική μεθοδολογία, ως τελικά η μοναδική με επιστημονικό έρεισμα. Η αναγωγιστική μεθοδολογία δεν άφησε επιστημονικά περιθώρια στην ερμηνευτική και κατανοητική προσέγγιση σε επιφανόμενες πολιτισμικές εκφάνσεις και σχεδίων δράσης μεμονωμένων ή συλλογικών δρώντων, όπως και σε αποφάσεις με αξιακό, δεοντολογικό ή πολιτισμικό υπόβαθρο.<sup>32</sup>

<sup>29</sup> C.G. Hempel : “The Function of General Laws in History”, *Journ. of Philos.*, 39, 35 – 48, 1942, C. G Hempel : “Reasons and Covering Laws in Historical Explanation”, *Philosophy and History*, N. York 1963, K. Popper : *Logik der Forschung*, Mohr, Tuebingen, 1982, W. Stegmüller : “Historisch – genetische Erklärungen”, M. Baumgartner / J. Ruessen (επιμ): *Seminar: Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1982

<sup>30</sup> Στην πρώτη περίοδο του Νεοθετικισμού η «αντικειμενικότητα» της μεθόδου ταυτιζόταν με την ύπαρξη ενός «επαληθευτικού κριτηρίου» που προέκυπτε σωρευτικά και επαγωγικά, R. Carnap : *Der logische Aufbau der Welt*, Weltkreis, Berlin, 1928, ενώ στο αναθεωρημένο ενιαίο εξηγητικό σχήμα (Popper-Hempel) αμφισβητήθηκε η δυνατότητα της καθολικής ισχύος της επαγωγής και η «αντικειμενικότητα» της μεθόδου προκύπτει κατά τρόπο απαγωγικό και κριτικά ορθολογικό, με αναφορά σε μια καθολική πρόταση που διατηρεί τον χαρακτήρα της νομολογικής υπόθεσης..

<sup>31</sup> Βλ. K. Popper: *Die Logik der Forschung*, Mohr, Tuebingen, 1932.

<sup>32</sup> Μια παράλληλη υποβάθμιση πιο ακραίου αναγωγισμού, στον οποίο παρακάμπτεται κατά την εξηγητική διαδικασία η κοινωνική λογικότητα ως πεδίο άντλησης στοιχείων που συγκροτούν τον πυρήνα δικαιολόγησης και ενδεχομένως αιτιακής εξήγησης των κοινωνικών πράξεων διαπιστώνει κανείς στο «παράδειγμα» της Κοινωνιοβιολογίας, η οποία αποδέχεται μια αναγωγιστική, βιολογική εξήγηση της πολιτισμικής ποικιλοτήτας, βλ. E.O.Wilson : *Σύναγμα* (Μτφρ. Σ. Σφενδουράκης), Σύναγμα, Αθήνα, 1999, ιδιαίτερα κεφ. 9

Σε ένα δεύτερο επίπεδο η συζήτηση αφορά τα όρια την ενιαίας μεθόδου κυρίως την αδιαφοροποίητη ή όχι μεθοδολογική προσέγγιση των όρων πράξη (action) και συμπεριφορά (behavior), <sup>33</sup> η οποία αντιστοιχεί στην ουσία στην αποδοχή ή όχι της νεοκαντιανής διάκρισης ανάμεσα στην ερμηνευτική κατανόηση (νοηματοδοτούμενων πράξεων) και στην αιτιακή εξήγηση (συμπεριφορικών αποκρίσεων ως φυσικών συμβάντων). Το κρίσιμο ερώτημα παραμένει στο εάν γίνει αποδεκτή, ως αξεπέραστη, η αρχική λογική ασυμβατότητα ανάμεσα στην επιχειρούμενη κατανόηση και ερμηνεία των κοινωνικών πράξεων, που αποδεικνύουν προθετικότητα, ορθολογικό σχεδιασμό και κανονιστικότητα και στην αιτιακή εξήγηση των φυσικών ακολουθιών κατά την εκδήλωση συγκεκριμένων, νευροφυσιολογικού τύπου, συμπεριφορών. Με άλλα λόγια, οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις προσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το ερευνητικό ενδιαφέρον, εάν δηλαδή στόχος είναι να ικανοποιηθούν οι (φυσικο)επιστημονικοί όροι της αιτιακής εξήγησης με κόστος το περιορισμένο υλικό δικαιολόγησης και την ελλειμματική ερμηνευτική διείσδυση στο πραγματολογικό περιεχόμενο, δηλαδή τους λόγους που υποκίνησαν τούς δρώντες ώστε να πραγματοποιήσουν συγκεκριμένες πράξεις, ή η σημασιολογική ανάδυση και το κοινωνικό νόημα των πράξεων με μια απομάκρυνση από τους (φυσικο)επιστημονικούς όρους και τις προϋποθέσεις του ενιαίου εξηγητικού σχήματος.

Κάτω από αυτούς τους προβληματισμούς η γενική καταλληλότητα του απαγωγικού - νομολογικού εξηγητικού σχήματος υπό τη μορφή του υποδείγματος του επικαλύπτοντος νόμου, αλλά και η ίδια η ύπαρξη αιτιοκρατικών αρχών αμφισβητήθηκαν έντονα στο πεδίο της φιλοσοφικής και ιστορικής έρευνας με το επιχείρημα ότι δεν ανταποκρίνονται στην πραγματική δομή της ιστορικής εξήγησης, η οποία παραμένει ασυμβίβαστη με την ελευθερία της ανθρώπινης συνείδησης και υπευθυνότητας, αφού οι ανθρώπινες πράξεις υποβαθμίζονται σε απλές, μόνον εξωτερικά αναγνωρίσιμες, αντιδράσεις της συμπεριφοράς από τον παρατηρητή ερευνητή. Συγκεκριμένα, η απόρριψη σταθερών, αξιωματικού χαρακτήρα, διατυπώσεων υπό τη μορφή ψυχολογικών ή φυσιολογικών νόμων γενικής ισχύος, κατέστη κυρίαρχο θέμα μιας νέας συζήτησης στο χώρο της γλωσσολογικής φιλοσοφίας και της αναλυτικής φιλοσοφίας της ιστορίας.<sup>34</sup> Από τη συζήτηση αυτή ενισχύεται η άποψη, ότι τόσο η νομολογική υπόθεση, όσο και η απαγωγική μέθοδος θεωρούνται ως ακατάλληλες και αδύνατες, ή τουλάχιστον ανεπαρκείς, όταν εφαρμόζονται για την εξήγηση ανθρωπίνων πράξεων, ακόμη και στην περίπτωση αποδοχής ενός (παραλλαγμένου) κριτηρίου αιτιότητας,<sup>35</sup> καθότι αυτές

<sup>33</sup> Για τη διάκριση αυτή βλ. αναλυτικά C.F. Graumann : “Verhalten und Handeln” – Probleme einer Unterscheidung”, στο W. Schluchter (Hrsg.) : *Verhalten, Handeln und System*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1980, σελ. 17 επ.

<sup>34</sup> Να σημειωθεί εδώ ότι η αναλυτική φιλοσοφία της ιστορίας είναι κλάδος της επιστήμης της ιστορίας και ασχολείται με τη μεθοδολογία της θεμελίωσης (Begruendung) όχι όμως με την ανακάλυψη (Entdeckung) ιστορικών γενικεύσεων και κατανοείται ως λογική της ιστορικής έρευνας.

<sup>35</sup> Βλ. D. Davidson : *Essays on Actions and Events*, Oxford, Clarendon Press, 1980. Κατά τον Davidson το επιχείρημα της προθετικότητας και του λογικού συμπερασμού στο πραξιολογικό σχήμα δεν αποκλείει την ύπαρξη της αιτιότητας ανάμεσα στους λόγους που υποκινούν μία πράξη και στην ίδια την εκτέλεση αυτής της πράξης. Δηλαδή οι λόγοι (reasons) εκτέλεσης μιας πράξης ταυτίζονται με τις αιτίες (causes) και έτσι διατηρείται μια παραλλαγμένη αιτιακότητα υπό τη μορφή της πλήρους δικαιολόγησης των αρχικών συνθηκών υποκίνησης. Σε κάθε περίπτωση όμως οι νόμοι στους οποίους στηρίζεται μία τέτοια αιτιακή σχέση δεν μπορούν να ταυτισθούν με κάποιους φυσιοκρατικούς - εξηγητικούς νόμους που ορίζουν υπό μορφή ανακλαστικής απόκρισης τη στάση ενός οργανισμού και ειδικότερα την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο Davidson φαίνεται να απορρίπτει τα νομολογικά εξηγητικά σχήματα και να προκρίνει μια μη νομολογική πραξιολογική αιτιοκρατία με την απευθείας αναγωγή σε ενικές αιτιακές προτάσεις. Με τον τρόπο αυτό αναπτύσσει τη θεωρία του «ανώμαλου μονισμού». Δηλαδή αν και δέχεται ότι όλα τα διανοητικά φαινόμενα έχουν στην ουσία φυσικαλιστική δομή, απορρίπτει τη θέση ότι οι ψυχονητικές διεργασίες μπορούν να αναχθούν απευθείας σε ψυχοφυσικούς νόμους, ή σε νευρολογικές φύσεως ανακλαστικές αιτιάσεις.

προσανατολίζονται, κατά περίπτωση, σε συγκεκριμένα, μη δυνάμενα να συστηματοποιηθούν, πρότυπα ανθρώπινης δράσης (pattern of activity).<sup>36</sup>

Μία σημαντική διαπίστωση στην εφαρμογή του αναθεωρημένου και απαγωγικά θεμελιωμένου ενιαίου εξηγητικού σχήματος είναι ότι οι ίδιοι οι υποστηρικτές του εμμένουν στην διατύπωση γενικευτικών προτάσεων υπό τη μορφή νομολογικών υποθέσεων και υποστηρίζουν ότι οι εξηγήσεις μέσω λόγων αποκτούν αιτιακότητα σε ένα context δικαιολόγησης πράξεων και δεν διαφέρουν ως προς τον γενικό λογικό χαρακτήρα από τις εξηγήσεις στη φυσική ή σε άλλες επιστήμες. Παρά ταύτα είναι πάλι οι ίδιοι που κατηγορηματικά απορρίπτουν οποιαδήποτε νομοτέλεια και εσχατολογία στην ιστορία, όπως και οποιοδήποτε ενυπάρχον νόημα σε αυτήν, καθώς κρίνουν τις απόπειρες που αθεμελίωτα αναφέρονται σε ιστορικούς νόμους ως ευσεβείς πόθους, δοξασίες, προφητείες και αντιεπιστημονικές τελεολογίες.<sup>37</sup> Και τούτο διότι ένας αυστηρός προγραμματισμός και μία αυστηρή ιστορική πρόγνωση επιθυμητών πράξεων ή μεμονωμένων συμπεριφορών είναι αδύνατη λόγω της ανυπαρξίας νόμων κοινωνικής εξέλιξης που θα μπορούσαν να διατυπωθούν στο εξηγητικό σχήμα. Αντίθετα, αντιμετωπίζεται ως λογικά δυνατή η ύπαρξη τάσεων που μπορούν να αναχθούν σε τετριμμένες (trivial) υποθετικές προτάσεις με γενική ισχύ, ώστε να ικανοποιηθούν οι όροι εφαρμογής του ενιαίου εξηγητικού σχήματος. Στην εφαρμογή δε αυτή διαπιστώνεται με μεγαλύτερη καθαρότητα ότι στο ερευνητικό πεδίο οι ιστορικές επιστήμες διαφοροποιούνται από τις θεωρητικές και γενικευτικές επιστήμες, αφού δεν υπάρχουν επιστημονικοί ιστορικοί νόμοι παρά μόνο ερμηνευτικές προσεγγίσεις (οιονεί θεωρίες), που η ισχύς τους περιορίζεται σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια και οι οποίοι στην περίπτωση αυτή προέρχονται συνήθως από την κοινωνιολογία και την ψυχολογία.<sup>38</sup>

Η δυσκολία ή η αδυνατότητα διατύπωσης ιστορικών νόμων με δυνατότητα ιστορικής πρόγνωσης και όχι αυθαίρετης πρόβλεψης ή προφητείας οδήγησε στο να προταθούν γενικεύσεις που να διατηρούν τη νομολογική ισχύ του εξηγητικού σχήματος και ταυτόχρονα να συνδέονται με ένα αντικειμενικό κριτήριο ορθολογικότητας που να εδράζεται στην αρχή της μεγιστοποίησης της αναμενόμενης ωφέλειας και της επιτυχούς ολοκλήρωσης της προδιαγεγραμμένης δράσης. Για τα προβλήματα και την κριτική που ασκήθηκε στη δυνατότητα διατύπωσης τέτοιων γενικεύσεων θα μιλήσουμε παρακάτω. Εδώ να υπογραμμίσουμε μόνο ότι η επισήμανση των δυσκολιών για την αποτύπωση γενικευμένων προτάσεων με νομολογική ισχύ, που να συνδέουν τους επικαλούμενους λόγους με την εκδήλωση μορφών δράσης, επιβεβαιώνεται ως ένα βαθμό και μέσα από την ιστορικιστική στροφή της φιλοσοφίας της επιστήμης.<sup>39</sup> Πρόκειται για την επιστημολογική ρήξη που συντελείται με τη σχετικοποίηση της έννοιας της ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας των επιστημονικών θεωριών και που υποδηλώνει τις αναπόφευκτες ασυμμετρίες και ασυνέχειες που χαρακτηρίζουν την εξέλιξη των επιστημών.

---

<sup>36</sup> Πρβλ. I. Berlin: "Geschichte als Wissenschaft" στο M. Baumgartner /J. Ruessen (επιμ): *Seminar: Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1982, σελ. 234.

<sup>37</sup> Μια επιχειρηματολογία που διατρέχει το συνολικό σκεπτικό της ποππεριανής προσέγγισης και εμπεριέχεται ως αρχή στα περισσότερα έργα του.

<sup>38</sup> C. G. Hempel : *The Function of General Laws in History*, The Journal of Philosophy 39, 35-48, 1942.

<sup>39</sup> Βλ. T. Kuhn : *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago Press, 1970 και P. Feyerabend : *Against Method*, London, New Left Books, 1975.

## Μη νομολογικά κριτήρια ορθολογικής εξήγησης. Εξηγητικά σκιαγραφήματα.

Η μεθοδολογική διάκριση μεταξύ *κατανόησης* (Verstehen) και *εξήγησης* (Erklären) που διατυπώθηκε στο γερμανικό χώρο στις αρχές του εικοστού αιώνα αναβιώνει τώρα στον αγγλοσαξωνικό χώρο με τη διάκριση ανάμεσα σε λόγους (reasons) και αιτίες (causes). Η ορθολογική εξήγηση αναδεικνύεται στο σημείο αυτό, από τους υποστηρικτές μιας αναλυτικής πραξιοθεωρίας, ως μία εκδοχή του *κατανοείν*.<sup>40</sup> Ανατρέχουμε λοιπόν στην ανίχνευση των “λόγων” που υποκινούν μία πράξη, όταν αυτό είναι δυνατόν, ενώ χρησιμοποιούμε εμπειρικούς νόμους μόνον όταν είναι αναγκαίο να τους χρησιμοποιήσουμε. Για τις διανοητικές καταστάσεις οι “λόγοι” μπορούν να αποτελούν τις “αιτίες”. Οποιαδήποτε ερμηνευτική προσπάθεια αγνοεί το συγκεκριμένο πραξιολογικό υπόβαθρο που συνδέεται με τα κίνητρα και τους σκοπούς των πράξεων, καθώς και την αναγκαία κατανοητική μέθοδο που βοηθά στην αποκάλυψη της πολύπλοκης ιστορικής συνάφειας, χαρακτηρίζεται ως δογματική και ακατάλληλη για τις επιστήμες του ανθρώπου.

Επίσης, οι λόγοι και τα κίνητρα, ως νοηματοδοτούμενος λόγος, δεν μπορούν να προκληθούν (απόλυτα) αιτιακά, αφού ακόμα και σε μία υπεραπλουστευμένη προσέγγιση, δεν αποτελούν απλά ελατήρια του *πράττειν*, αλλά συμπλέκονται με στοιχεία συνειδητότητας. Η απάλειψη της συνειδητότητας τα κατατάσσει σε καθαρά φυσικούς, α-νόητους μηχανισμούς, που προκαλούν αιτιακά την αντίδραση ενός οργανισμού, χωρίς να είναι όμως υπεύθυνα για μορφές ένσκοπου *πράττειν*. Η διάθλαση, την οποία γνωρίζει η φυσική αιτιότητα μέσα από τη μεταμορφωτική διόπτρα των νοητικών διεργασιών και της ιστορικότητας των γεγονότων, διακόπτει την πορεία της αιτίας προς το αποτέλεσμά της και ουσιαστικά αίρει την αστόχαστη αμεσότητα της φυσικής αιτιακής πρόκλησης. Και αυτό, γιατί δεν είναι η φύση που έχει χαρίσει στον άνθρωπο συγκεκριμένη σκοπιμότητα, αλλά την απέκτησε ο ίδιος στην ιστορική του πορεία.

Κατά συνέπεια, οι ιστορικές εξηγήσεις δεν ερμηνεύουν απλώς παρατηρούμενα γεγονότα, αλλά μελετούν τον προθεσιακό χαρακτήρα των πράξεων. Δεν ορίζουν αυστηρά μία αιτιακή πρόκληση, αλλά μία ορθολογική δικαιολόγηση (rationale Begründung)<sup>41</sup>, ώστε να αποδειχθεί η καταλληλότητα σε σχέση με τη λογική τους συνάφεια.<sup>42</sup> Για το λόγο αυτό, τόσο οι ίδιες οι πράξεις όσο και οι επιστήμες που τις διερευνούν είναι αδύνατον να υπαχθούν κάτω από ένα ενιαίο εξηγητικό σχήμα. Είναι λοιπόν αναγκαία η διάκριση μιας μεθόδου που στηρίζεται σε ορθολογικά κριτήρια, από το απαγωγικό - νομολογικό εξηγητικό σχήμα ;

Όπως παρατηρούμε, η εναλλακτική πρόταση των υποστηρικτών της πραξιοθεωρητικής προθετικότητας στο πλαίσιο της γλωσσοαναλυτικής

<sup>40</sup> Κατά μία άλλη αντίληψη δεν πρόκειται για αναβίωση του παραδοσιακού οντολογικού δυϊσμού - αν και ο επηρεασμός αυτός είναι κάτι παραπάνω από σαφές - αλλά για τη διαφορετική χρήση της έννοιας “εξήγηση”. Για το θέμα αυτό, πρβλ. M. Riedel: *Verstehen oder Erklären? Zur Theorie der Geschichte der hermeneutischen Wissenschaften*, Klett - Cotta, Stuttgart, 1978. Για μια υπόδειξη του ερμηνευτικού και μυθοποιητικού χαρακτήρα του ιστορικού λόγου, πρβλ. H. White: *The historical Text as Literary Artifact*, Tropics of Discourse, Essays in Cultural Criticism, Baltimore, JHU Press 1978, σελ. 81-100.

<sup>41</sup> Βλ. σχετ. J. Habermas: *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, Suhrkamp, 1982, σελ. 130 επ.

<sup>42</sup> W. Dray: *Laws ...*, ό.π., σελ. 124, 126.

μεθοδολογίας<sup>43</sup> επαναφέρει σε ισχύ τη διαπίστωση μιας αναγκαίας *sui generis* ερμηνευτικής σχέσης, που διέπει τον κόσμο των πράξεων, η οποία επιτυγχάνεται από τον πράττοντα στη βάση της ορθολογικής ανασκευής των επιλεγμένων μέσων και της πληροφοριακής του βάσης, τα οποία οδήγησαν στην επίτευξη του πρωταρχικού σκοπού, που έθεσε ο ίδιος, σύμφωνα με τα κίνητρα που είχε. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι πράξεις εξατομικεύονται πλήρως, μετατρέπονται σε μεμονωμένες περιπτώσιακές (*situativ*) στάσεις, ερμηνεύονται δε και κρίνονται σύμφωνα με τις κατά περίπτωση ανάγκες, ενώ η καταλληλότητα ως προς την επιτυχία τους έκβαση και το νοηματικό τους περιεχόμενο αξιολογείται με αναφορά σε μία κλίμακα κανονιστικών ορθολογικών κριτηρίων, ή αρχών (*Rationalitaetsprinzipien*) και αξιακών υποδειγμάτων. Τα κριτήρια αυτά αποτελούν τους πρακτικούς λόγους, που θεμελιώνουν την ορθολογική απόφαση και συνδέουν υπό τη μορφή μιας λογικής και αξιακής σχέσης την προθετικότητα (*intention*) με την εκτέλεση της πράξης. Οι πρακτικοί λόγοι διαφέρουν αναγκαστικά κατά περίπτωση, καθώς η πληθώρα των μεταβλητών μεγεθών, αλλά και των ορθολογικών λύσεων, καθιστά τουλάχιστον μη ικανοποιητική, αν όχι ανεπίτρεπτη, μία μονοαιτιακή εξήγηση, πόσο μάλλον μία απόλυτη πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Το επιχείρημα αυτό αποδεικνύει, ότι η αναγωγή ενός ιστορικού γεγονότος σε μία μοναδική αιτία δεν αποφέρει παρά μόνο ελάχιστο νόημα. Από την άλλη είναι ορθό να υποστηρίζει κανείς ότι ο εντοπισμός όλων των αιτιών που προκαλούν ένα γεγονός, δηλαδή η επίτευξη μιας ολοκληρωμένης εξήγησης (*vollkommene Erklärung*), είναι κάτι το αδύνατον.<sup>44</sup> Το ίδιο αδύνατο είναι και η προσπάθεια κατασκευής μιας καθολικής ιστορίας βάσει μιας κοινωνικής θεωρίας συγκροτούμενης από αφηρημένα συστήματα απείρων υποδειγμάτων και στοιχείων, που θα ενίσχυαν συνεχώς το πληροφοριακό υλικό. Σημαντικό για την ανάλυση μιας πράξης είναι η διαλεύκανση των κινήτρων που οδηγούν στην εκτέλεσή της, καθώς και η αναζήτηση ενός όσο το δυνατόν πιο διευρυμένου πληροφοριακού υλικού. Έτσι ένας παρατηρητής μπορεί π.χ να κατανοήσει τις πράξεις του Bismarck που προκάλεσαν τον πόλεμο του 1870/71 μεταξύ Πρωσίας και Γαλλίας, ώστε, εάν είχε τα κίνητρα και την πληροφοριακή βάση του Bismarck, θα έπραττε κατά τον ίδιο τρόπο, επειδή αυτό που πραγματοποιήθηκε, ήταν αυτό που έπρεπε να γίνει κάτω από τις δεδομένες συνθήκες (όχι οπωσδήποτε σε σχέση με ορισμένους αυστηρούς γενικούς κανόνες). Με τον τρόπο αυτό αμφισβητείται η δυνατότητα απόλυτης εξήγησης ιστορικών επεισοδίων, ενώ γίνονται αποδεκτά, στην καλύτερη περίπτωση, αυτά που μπορούμε να ονομάσουμε εξηγητικά σκιαγραφήματα (*partial explanation sketches*)<sup>45</sup>.

Διευκρινίζεται επίσης ότι ο χαρακτήρας των επιχειρούμενων γενικεύσεων στην συγκεκριμένη εκδοχή της ορθολογικής εξήγησης, είναι μη νομολογικός, δεν αφορά φυσιοκρατικούς νόμους, αλλά γενικά και κανονιστικού τύπου υποδείγματα προσανατολισμού της ανθρώπινης δραστηριότητας, υπό τη μορφή κανόνων δράσης, οι οποίοι ποικίλουν και περιέχουν άπειρο αριθμό στοιχείων που θα μπορούσαν να

<sup>43</sup> Για το θέμα αυτό βλ. τις αντιπροσωπευτικές μελέτες των G.E.M. Anscombe: *Intention*, Oxford, 1957 / W.H. Dray: *Laws ...*, ό.π. / G.H. Wright: *Erklaeren und Verstehen*, Athenaeum, Koenigstein, 1984.

<sup>44</sup> W. Dray: *Laws ...*, ό.π., σελ 66 - 72 καθώς και A. Donagan: "Explanation in History", στο A. Gardiner: *Theories of History*, N. York, 1959, σελ. 428 - 443. Με το ίδιο επιχείρημα φαίνεται να συμφωνεί και ο Hempel, πρβλ. C. G. Hempel: "Reasons and Covering Laws in Historical Explanation", στο *Philosophy and History*, New York, 1963, σελ. 143 - 163.

<sup>45</sup> Βλ. σχετ. C. G. Hempel: "Explanation in Science and History", στο W. Dray (επιμ.): *Philosophical analysis and History*, N. York, 1966, σελ. 103

ληφθούν υπόψη κατά την έρευνα. Οι γενικεύσεις αυτές δεν μπορούν να εκτιμηθούν διαχρονικά, ως θετικά ή αρνητικά υποδείγματα μιας παρόμοιας δράσης για το μέλλον, ούτως ώστε να διασφαλίζονται κάποιες τελικές επιστημονικές εξηγήσεις ιστορικού χαρακτήρα. Η σημασιολόγησή τους συνδέεται αποκλειστικά με τη λογικότητα που απορρέει από τη συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα και από το συλλογικό νόημα που εκπέμπουν οι φορείς και τα άτομα που την εκπροσωπούν, έτσι όπως αυτή διαμορφώνεται σε μια πολιτισμική και ιστορική δυναμική.

Η ορθολογική εξήγηση σε αυτή την μορφή επιτρέπει σε πολλές περιπτώσεις μία απάντηση σχετικά με τους λόγους που υποκίνησαν μια πράξη που στηρίζεται στον ορθολογικό αποκλεισμό όλων των δυνατών εναλλακτικών πιθανοτήτων. Κατά αυτήν την έννοια η πιθανολόγηση δεν περιορίζεται σε μια στατιστική εξήγηση, αλλά υφίσταται έναν ορθολογικό έλεγχο, ως μια κατ' αρχήν διαδικασία διαλεύκανσης περιπτώσεων με γνώμονα ένα αξίωμα ορθολογικότητας, που διαμορφώνεται και ισχύει σύμφωνα με τη λογική που απορρέει από την εκτίμηση και τα γενικά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης κατάστασης. Έτσι η εξήγηση και ερμηνεία μιας πράξης συνίσταται σε μία πιθανολογική παρουσίαση των προθέσεων και λόγων, που την υποκίνησαν, στο πλαίσιο μιας καταστασιακής ανάλυσης.<sup>46</sup>

### **Η αμφισβήτηση της νομοθετικής ισχύος των ορθολογικών κριτηρίων. Νομολογικές υποθέσεις και νόμοι μιας ισχύος**

Από την παράθεση των παραπάνω επιχειρημάτων συμπεραίνουμε πως σε ένα τέτοιο ορθολογικό εξηγητικό σχήμα οι ανθρώπινες πράξεις διαμορφώνονται αποκλειστικά σε μία ιστορική και τοπική μοναδικότητα και ερμηνεύονται μέσα από την προσπάθεια αναβίωσης των λόγων της ιστορικής στιγμής, στη βάση της οποίας προκλήθηκαν. Αποκλείεται δε οποιαδήποτε αυστηρά νομολογική προσέγγιση κατά την εξήγηση ιστορικών πράξεων και συνεπώς αμφισβητείται η νομοθετική ισχύς του ορθολογικού κριτηρίου με την υπόδειξη μιας πραγματολογικής και διαφορετικής κατά περίπτωση, αναπαράστασης της ορθολογικής σύλληψης των ανθρωπίνων πράξεων, έτσι ώστε η εξήγηση να πραγματοποιείται “in terms of causes and affects”, αλλά και “in terms of intentions and plans”.<sup>47</sup>

Η διάκριση αυτή γίνεται καλύτερα κατανοητή, εάν λάβει κανείς υπόψη του ότι στην περίπτωση του απαγωγικού-νομολογικού εξηγητικού σχήματος ο ερευνητής είναι απλώς παρατηρητής, που εφαρμόζει μία σταθερή μέθοδο, η οποία εξηγεί τα εξωτερικά στοιχεία πράξεων και τους αιτιακούς συσχετισμούς. Αντίθετα, στην ορθολογική εξήγηση, η σκοπιά του ερευνητή είναι συμμετοχική, αφού προσπαθεί να φέρει στην επιφάνεια τα εσωτερικά στοιχεία, δηλαδή τις πεποιθήσεις, τους συλλογισμούς, τις ανησυχίες και γενικότερα τους συνειδητούς σκοπούς του πράττοντος.<sup>48</sup>

---

<sup>46</sup> Βλ. Th. Lewis: *Rationalism and Indeterminism: Some problems in William Drays Interpretations of Situation Analysis*, Clio, 1981, τόμ. 10, No 3.

<sup>47</sup> Πρβλ. P. Gardiner: *The nature of historical Explanation*, London, 1952.

<sup>48</sup> Κάτι που επιχειρείται από την αναλυτική προσέγγιση μιας πραξιοθεωρητικής προθετικότητας όταν ισχυρίζεται ότι ο ιστορικός πρέπει να διεισδύει πίσω από τα γεγονότα για να φωτίζει τους αληθινούς λόγους μιας πράξης και να ταυτίζεται με τον πράττοντα, αφού με τη δύναμη της φαντασίας του μπορεί και μεταφέρεται στη δική του θέση. Επίσης πρέπει να αναζητά τις ενσυνείδητες νοητικές αναφορές, να αναβιώνει, να ανασκευάζει και να συναισθάνεται (revive, re-enact, rethink, re-experience)

Επιπλέον, η διάκριση απεικονίζεται κυρίως στη μετάβαση από την αισθητηριακή διέγερση που πληροί απολύτως τους όρους της αιτιώδους εξήγησης στην εποπτική νοηματοδοτική ικανότητα, μέσα από την ανάκληση των σημεινομένων και τη συμβολική απόδοση παραστάσεων που αποδίδουν εννοιακή σκέψη και διαθετικότητα, έτσι ώστε να εκφράζουν την ενεργητική σχέση του υποκειμένου με τον εξωτερικό κόσμο και να εξηγούνται ή να ερμηνεύονται σύμφωνα με όρους κοινωνικής λογικότητας. Ο μηχανιστικός αναγωγισμός της εννοιακής σκέψης στην αισθητηριακή φυσιολογία, έτσι όπως κυριαρχεί στα συμπεριφοριστικά εξηγητικά σχήματα, πέραν του ότι αποδεικνύεται κοινωνικοεπιστημονικά και τυπολογικά ανεπαρκής - δεδομένου ότι παρακάμπτει ή υποβαθμίζει συνειδητά τις πολύπλοκες ποιοτικές διεργασίες που επιτελούνται, οδηγεί σε μονομερείς μεθοδολογικές προτάσεις που αδυνατούν να συλλάβουν κατανοητικά (*verstehend*) τις διαφοροποιημένες μορφές της ανθρώπινης δράσης.

Εν συντομία, στο πλαίσιο του απαγωγικού - νομολογικού εξηγητικού σχήματος, η πράξη περιγράφεται απλά ως ένα γεγονός που συνέβη, ενώ η ορθολογική εξήγηση την παρουσιάζει ως αυτό που εκτιμήθηκε ως κατάλληλο να επισυμβεί.<sup>49</sup> Έτσι, η ερμηνευτική εξήγηση νοείται ως κανονιστικό σχήμα δικαιολόγησης πράξεων, χωρίς όμως την αρωγή ενός δεοντολογικού κανόνα ή μιας γενικής αρχής ηθικότητας. Τα αξιολογικά κριτήρια, τα οποία δεν συλλαμβάνονται με εμπειρικές διατυπώσεις, καθόσον δεν δύνανται ούτε να επαληθευθούν ούτε να διαψευσθούν,<sup>50</sup> διατηρούν την ισχύ μιας προτίμησης, που μεταφράζεται ως ορθολογική εκτίμηση της αναγκαιότητας.<sup>51</sup>

Επιπλέον οι ορθολογικές εξηγήσεις, δεν υπάγονται σε νόμους, γιατί από την υπαγωγή αυτή δεν προκύπτει αληθινή και ολοκληρωμένη, παρά μόνο επιφανειακή, ή ημιτελής κατανόηση των πράξεων. Επιπλέον, στηρίζονται σε μία μη διαψευστέα - καθότι αξιολογικού περιεχομένου - αρχή ορθολογικής συμπεριφοράς ενώ η επιδιωκόμενη εξήγηση μπορεί να μας οδηγήσει ακόμη και σε ψυχαναλυτικού χαρακτήρα έρευνες, όπου η επίκληση των νομολογικών προτάσεων να προέρχεται από την ψυχολογία του βάρθους.

Έτσι, τόσο η αυστηρή αναγωγή σε εμπειρικούς νόμους, όσο και η μηχανιστική προβλεψιμότητα της συμπεριφοράς βάσει των αρχικών συνθηκών εμφάνισης γεγονότων δεν μπορούν παρά να ναυαγίσουν. Εκτός και εάν θεωρήσουμε ότι η εξηγητική δυναμική των υποθέσεων νομοθετικού χαρακτήρα περιορίζεται κάθε φορά σε ξεχωριστά δεδομένα. Κάτι που σημαίνει ότι οι νόμοι θα είναι όσοι και τα προς εξήγηση γεγονότα, αφού οι νόμοι αυτοί θα είναι νόμοι για μία και μοναδική περίπτωση (*minimal covering laws*).<sup>52</sup> Επιπλέον, αναγνωρίζεται ότι η επίκληση διανοητικών διεργασιών μπορεί να οδηγήσει σε μία κατανοητή εξήγηση, στην

---

τις ελπίδες, τους φόβους, τα σχέδια, τις επιθυμίες, τα κίνητρα και τους σκοπούς του. Μόνον εάν μεταφερθεί κανείς στη θέση του πράττοντος, μπορεί να κατανοήσει, γιατί έπραξε αυτά που έπραξε

<sup>49</sup> Βλ. W. Dray : ό.π., σελ. 119 επ.

<sup>50</sup> Βλ. ό.π., σελ. 146.

<sup>51</sup> Βλ. W. Dray: *Laws ...*, ό.π., σελ. 132 και W. Dray : “The historical Explanation of Actions”, *Philos. and History*, N. York, 1963, σελ. 105 - 135.

<sup>52</sup> W. Dray : *Laws ...*, ό.π., σελ. 58.

περίπτωση που το εξηγητέο (Explanandum) παρουσιάζει μία καθαρά φυσικαλιστική επέλευση γεγονότων, πίσω από τα οποία όμως επιβάλλεται να αναζητηθεί μία ορθολογική εξήγηση. Για παράδειγμα, δεν μας ενδιαφέρει να εξηγήσουμε (αιτιακά) γιατί ο Ιούλιος Καίσαρ διέσχισε το κανάλι της Μάγχης με τη βοήθεια του στόλου και έφθασε στη Βρετανία, αλλά περισσότερο μας ενδιαφέρει ποιοι λόγοι τον ώθησαν να οργανώσει και να πραγματοποιήσει την απόβαση σε αυτήν.<sup>53</sup>

Σύμφωνα λοιπόν με τις προϋποθέσεις που θέτει η ορθολογική εξήγηση για μία θεωρία του *κοινωνικού πράττειν*, δηλαδή τον σκοπό που επιζητεί να πραγματοποιήσει ο πράττων, τις συνθήκες κάτω από τις οποίες καλείται να εκδηλώσει συγκεκριμένες πράξεις και τους ηθικούς κανόνες, που αποτελούν ένα πλαίσιο άτυπων δεσμεύσεων για την ανάληψη συγκεκριμένης δραστηριότητας, οδηγούμαστε σε ένα εξηγητικό σχήμα, σύμφωνα με το οποίο ο πράττων όταν βρεθεί σε μια συγκεκριμένη κατάσταση σταθμίζει αυτό που θεωρείται ορθό ή κατάλληλο να πραγματοποιηθεί και τελικά αποφασίζει να το πραγματοποιήσει.

Αυτό λοιπόν που ενδιαφέρει στην εξήγηση, δεν είναι τι γενικά πράττεται, αξιοποιώντας τη δυνατότητα υπαγωγής σε νόμους, αλλά τι είναι αυτό που κάτω από τις δεδομένες συνθήκες θεωρείται κατάλληλο να πραγματοποιηθεί σε συγκεκριισμό με τους συγκεκριμένους λόγους που οδηγούν στην επιλογή αυτή. Εξηγητικές απόπειρες που παρακάμπτουν την καταστασιακή λογική, είναι αδύνατον να εντοπίζουν νόμους για κάθε περιγραφή γεγονότων, που να είναι μάλιστα ακριβείς, κατανοητοί και διατυπωμένοι στην καθημερινή γλώσσα (ordinary language). Επίσης, η αναγκαιότητα της εκδήλωσης μιας συγκεκριμένης προδιάθεσης προς ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα (thing to be done) είναι πάντα μία λογική - μη δεσμευτική - αναγκαιότητα, καθώς στηρίζεται κυρίως σε αξιολογικά και λιγότερο σε περιγραφικά κριτήρια. Ο ισχυρισμός αυτός πιστοποιεί τη γνωστική αποδυνάμωση της νομολογικής υπόθεσης κατά την εξηγητική διαδικασία των πράξεων. Και τούτο, διότι, όταν ένας γενικός νόμος αντιπαρατεθεί σε μία αρνητική *πρόταση βάσης*,<sup>54</sup> τότε ή αναιρείται, ή, στην καλύτερη περίπτωση, χρήζει αναθεώρησης. Η πιθανή όμως διαψευσιμότητα της επιλογής και της καταλληλότητας των λόγων που υποκινούν μία πράξη και η αποτύπωσή τους σε ένα γενικευμένο νομολογικό σχήμα ουδέποτε επιτυγχάνεται λόγω της εμπλεκόμενης αξιακής κρίσης, που είναι αναπόφευκτο εγγενές κριτήριο επιλογής και δεν θίγεται από απόπειρες αναίρεσης.

Στην περίπτωση, δηλαδή, που το ορθολογικό αξίωμα ταυτίζεται με νόμους, οι οποίοι πληρούν τις προϋποθέσεις του απαγωγικού - νομολογικού εξηγητικού σχήματος, θα εθεωρείτο παράλογη, ακατάλληλη ή εντελώς παράδοξη η διάψευση των νόμων αυτών, όταν παραβιάζονται από τον πράττοντα. Αντίθετα συνηθίζουμε να αποδίδουμε στον πράττοντα την ευθύνη και να του χρεώνουμε έναν λανθασμένο τρόπο εκτέλεσης της συγκεκριμένης πράξης, όταν αυτή δεν συμπίπτει με το γενικό ορθολογικό αξίωμα. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το αξιολογικό στοιχείο είναι

<sup>53</sup> Bl. W. Dray: "Singular Hypotheticals and Historical Explanation" στο L. Gross (επιμ): *Sociological Theory: Inquiries and Paradigms*, New York, 1967, σελ. 181.

<sup>54</sup> Πρόκειται για την αρχή της διαψευσιμότητας (falsification) που εισάγει ο Popper με τον απαγωγικό χαρακτήρα στην αναθεωρημένη εκδοχή του ενιαίου εξηγητικού σχήματος. Μια θέση που αμφισβητεί την καθολική ισχύ του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας (verification) ως κριτηρίου αλήθειας καθώς και την επαγωγική μέθοδο στην οποία στηρίζεται. Αντίθετα, ως κριτήριο ορθολογικότητας και οριοθέτησης της επιστημονικής γνώσης από άλλη γνώση δεν τίθεται η αποδεικτική, αλλά η κριτική πιθανολογική μέθοδος με την αρχή της διαψευσιμότητας.

ασύμβατο με την απορριπτική διαδικασία, όπως και ο δεοντολογικός χαρακτήρας της ορθολογικής αρχής με τους νόμους του απαγωγικού - νομολογικού εξηγητικού σχήματος.

Η διαπίστωση αυτή οδηγεί στην αντικατάσταση του αδόκιμου όρου *νόμοι ιστορικής εξήγησης* από τα *αξιώματα ορθολογικών πράξεων* (principles of action).<sup>55</sup> Το ορθολογικό αξίωμα δεν διατηρεί μία αναγκαία σχέση με τις επιλογές του πράττοντος και κατά συνέπεια δεν μπορεί να εκτιμηθεί ότι συμβάλλει σε κάποια πρόβλεψη συμπεριφοράς. Το σημαντικό όμως στην περίπτωση αυτή είναι ότι η ορθολογικότητα των μέσων δεν φαίνεται να αφορά αποκλειστικά τον συγκεκριμένο πράττοντα, αλλά όλα τα άτομα που βρίσκονται σε μια παρόμοια κατάσταση. Κατά αυτόν τον τρόπο τα ορθολογικά κριτήρια μπορούν, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, να εξασφαλίζουν την επιτυχή εκπλήρωση ομοίων στόχων και να αποτελούν τους γενικά αποδεκτούς λόγους για την ανάληψη συγκεκριμένων πράξεων, αναγνωρίζοντας ουσιαστικά τη μαξιμαλιστική ορθολογικότητα συγκεκριμένων επιλογών, οι οποίες δεν περιορίζονται στις αποκλειστικές προτιμήσεις μεμονωμένων ατόμων.

### **Συγκλίσεις και αποκλίσεις ανάμεσα στα ορθολογικά και αιτιακά εξηγητικά σχήματα**

Συμπερασματικά, η εναλλακτική πρόταση εισαγωγής κάποιων γενικών ορθολογικών κριτηρίων στο εξηγητικό σχήμα αποκλείει την ισχύ νόμων γενικής ισχύος, οι οποίοι δεν αποτελούν ούτε αναγκαίο, ούτε επαρκή όρο των αρχικών συνθηκών. Να σημειωθεί εδώ ότι η πρόταση αυτή ελέγχεται στο ότι δεν θεωρεί αναγκαία τη γενικευτική προϋπόθεση ότι οι άνθρωποι δρουν ορθολογικά στην επιδίωξη των σκοπών τους και ότι επιδιώκουν τον ορθολογικότερο συνδυασμό σκοπών - μέσων, που ανταποκρίνεται στην περίπτωση. Η συγκρότηση των κοινωνικών καταστάσεων για την εξήγηση του βαθμού ορθολογικότητας των πράξεων,<sup>56</sup> δεν λαμβάνεται υπόψη.

Δεν πρόκειται δηλαδή για ορθολογικά αξιώματα που διατυπώνονται με την δεσμευτική πρόταση, ότι πάντα όταν κάποιος βρίσκεται σε μια συγκεκριμένη κατάσταση είναι ορθό να πράττει κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο, αλλά για ορθολογικές επιλογές συγκεκριμένων δρώντων που γενικεύουν την ιδιωτική ορθολογική υπόθεση. Και τούτο διότι εάν η έννοια της ορθολογικότητας λάβει ένα νομοθετικό χαρακτήρα, τότε υπονοεί, κατά πρώτον, έναν δεοντολογικό κανόνα, ως ένα αξίωμα ορθολογικότητας που ξεπερνά τον συγκεκριμένο δρώντα, και ως εκ τούτου υποβαθμίζει, υποτίθεται, τους λόγους που τον υποκινούν να εκτιμήσει ο ίδιος την καταλληλότητα των συγκεκριμένων σκοπών για την ολοκλήρωση μιας πράξης.<sup>57</sup> Κατά δεύτερον, υποδεικνύει μία και μόνο κατάλληλη δυνατότητα για την επιτυχή έκβαση μιας πράξης, που υποτίθεται θα πρέπει να βρίσκεται στη διάθεση όλων των ορθολογικά σκεπτόμενων ανθρώπων και η οποία εγγυάται μία αλάνθαστη μαξιμαλιστική ορθολογικότητα.

---

<sup>55</sup> Βλ. W. Dray : *Singular ...* , ό.π., σελ. 132.

<sup>56</sup> Όπως προτείνεται από τον Popper, βλ. σχετ. K. Popper: *Das Elend des Historizismus*, Mohr, Tuebingen, 1987 (6), σελ. 16 επ.

<sup>57</sup> Βλ. W. Dray : *Laws ...* , ό.π., σελ. 132.

Επιπλέον, το κριτήριο του ορθολογικού *πράττειν* που αποδέχονται τα δρώντα άτομα δεν είναι εξωτερικά δοσμένο και ανεξάρτητο από την εκτίμησή τους, ούτε είναι βέβαια ανεξάρτητο και από τις διάφορες παραδόσεις και τους διαφορετικούς τρόπους ζωής τους, αλλά και ούτε αναγκαστικά συμπίπτει με το κριτήριο ορθολογικότητας του κατασκευαστή του εξηγητικού μοντέλου, ακόμη και όταν μεθοδολογικά αποβλέπουμε σε μία τέτοια σύμπτωση. Επίσης δεν είναι βέβαιο ότι το κριτήριο της ορθολογικότητας του τελευταίου συμπίπτει με το στοιχείο της ορθολογικότητας που υπάρχει στην πραγματικότητα.

Παρά τις ενστάσεις αυτές, στο σημείο αυτό και σε σχέση με την αναγκαιότητα της καταστασιακής λογικής μπορούμε να υποστηρίξουμε την, κατ' αρχάς, σύμπτωση των απόψεων ανάμεσα σε μια ενιαία λογική της έρευνας (Popper) και της ορθολογικής ιστορικής εξήγησης (Dray). Και τούτο, διότι ο Popper, ως κύριος υποστηρικτής του αναθεωρημένου εξηγητικού σχήματος, ανεξάρτητα από την προσήλωσή του στην ενιαία και αντικειμενική επιστημονική μέθοδο και την αμφισβήτηση της καθολικής σπουδαιότητας μιας διαισθητικής μεθόδου αναβίωσης ή ανακατασκευής των αξιών,<sup>58</sup> δεν αναπτύσσει στην ουσία μία θετικιστική επιστημολογία. Η καταστασιακή ανάλυση που προτείνει συγγενεύει μάλλον στην ορθολογική εξήγηση καθώς εξετάζει τους λόγους που υποκινούν μία πράξη και όχι τις αιτίες, τουλάχιστον όταν αυτές αναζητούνται φυσιοκρατικά. Εξηγήσεις πράξεων και ιστορικές εξηγήσεις διατηρούν πιθανολογικό χαρακτήρα, καθώς οι προτάσεις νόμου υπό τη μορφή ορθολογικών υποδειγμάτων που αναδύονται από τη συγκεκριμένη καταστασιακή λογική, δεν μπορούν να διαψευσθούν.

Εμφανής είναι επίσης η ομοιότητα της ορθολογικής εξήγησης με την έννοια του ορθολογικού *πράττειν*, που υιοθετεί ο Weber, σύμφωνα με την οποία το δρών άτομο επιλέγει τα καταλληλότερα μέσα για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων. Η έννοια της ορθολογικότητας δεν ταυτίζεται με τη συσσώρευση εμπειρικής γνώσης, αλλά με την ορθότερη και ακριβέστερη εκτίμηση των μέσων (things to be done) για την επίτευξη των σκοπών που έχουν τεθεί. Η κοινωνική επιστήμη που λειτουργεί γενικευτικά θα μπορούσε σε τελευταία ανάλυση να υποδείξει την καταλληλότητα συγκεκριμένων μέσων που μπορούν να τεθούν στη διάθεσή μας, καθώς και τους αποτελεσματικότερους χειρισμούς για την πραγματοποίηση των σκοπών που έχουν τεθεί, χωρίς όμως να αποφαινεται για την ποιότητα των σκοπών αυτών. Η τελευταία θέση δικαίως αμφισβητήθηκε από την μεριά της «κριτικής κοινωνικής επιστήμης» (λιγότερο) και της κριτικής θεωρίας (περισσότερο) διότι υποστασιοποιεί την επιστήμη, της αφαιρεί αξιακότητα και περιορίζει τους στόχους της.

Συγκεκριμένα, πώς είναι δυνατόν να παρουσιάζονται διαφοροποιημένες οι διαδικασίες μιας ηθικής - ανεξάρτητης και μη ελέγξιμης - επιστημονικής έρευνας και των ηθικά φορτισμένων - άρα ελέγξιμων - πρακτικών εφαρμογών; Η ηθική της εμπειρικής έρευνας και επιστήμης, που μεταφράζεται και ως άρση της “αξιολογικής ουδετερότητας”, θα μπορούσε να νομιμοποιηθεί μόνο μέσα από μία επιστημονική αρχή της ηθικής. Ως εκ τούτου επιστήμη και ηθική δεν φαίνεται να αλληλοαποκλείονται. Η ορθολογική ηθικότητα δεν είναι μία προαποφασισμένη αξιολογία, αλλά εμπεριέχεται στη σκοπιμότητα της ίδιας της επικοινωνίας και συγκροτείται στο πλαίσιο της αυτονόμησης του μη εργαλειακού επικοινωνιακού

---

<sup>58</sup> Popper, K. (1992). *The Open Society and Its Enemies*. London: Routledge.

*πράττειν* μέσα από θεσμοποιημένα πλαίσια λειτουργιών και νόμων και υπό το καθεστώς ευρύτατης συναίνεσης (consensus).

Στην ίδια κατεύθυνση μπορεί να ασκηθεί κριτική στις υπό τη μορφή επικαλυπτόντων νόμων (covering laws) προτεινόμενες γενικευτικές υποθέσεις, οι οποίες ανεξάρτητα από τον υποθετικό τους χαρακτήρα, προκρίνουν έναν επιλεκτικό αναγωγισμό που περιορίζει αισθητά τις δυνατότητες διερεύνησης του ανθρώπινου *πράττειν*, εξετάζοντας μόνο τα στοιχεία εκείνα που συνιστούν έλλογες αποφάσεις και επιβεβαιώνουν το ιδεοτυπικά “αντικειμενικό” αξίωμα της επιστημονικά κυρίαρχης ή εξουσιαστικά εκφρασμένης ορθολογικότητας.

Βέβαια, η ορθολογική εξήγηση προκύπτει από την καταστασιακή λογική, η οποία συνδέει άμεσα την εξηγητική προσπάθεια με το ξεχωριστό υποκειμενικό νόημα (subjektiv gemeinter Sinn), που αποδίδεται καθ’ όλη τη διαδικασία εκτέλεσης της πράξης. Μπορεί το νόημα να εμφανίζεται πάντα με μία φυσική πρόσδεση, έτσι ώστε το φυσικό του ένδυμα να υπόκειται σε φυσική νομοτέλεια, όμως ακόμη και αυτή η λογικά αρθρωμένη εικόνα του κόσμου στις συνειδήσεις των ανθρώπων, έχει ως αφετηρία το υποκειμενικά αποδιδόμενο νόημα. Βέβαια στην περίπτωση αυτή, ενώ αναφέρεται σε έναν γενικό ορθολογικό συλλογισμό έστω και χωρίς αυστηρά κριτήρια ορθότητας δεν παραπέμπει τελικά σε μία συνολική, νομοθετικά προσδιορισμένη και διατηρούσα επίφαση επιστημονικότητας, έννοια της ορθολογικότητας. Παραμένει, κατά αυτή την έννοια, εγκλωβισμένη στην υποκειμενική νοηματοδότηση που της προσδίδει ο ίδιος ο πράττων και αντιμετωπίζει τα ίδια προβλήματα, όπως και η εφαρμογή της επισφαλούς, τουλάχιστον για τους σκοπούς της κοινωνικής επιστήμης, μεθόδου της εμπύωσης και της ερμηνευτικής κατανόησης, με την υπόδειξη βέβαια σε γενικευμένα πεδία συλλογισμών, τα οποία όμως δεν διατηρούν π.χ τον ιδεοτυπικό χαρακτήρα των εννοιολογικών κατασκευών τύπου Weber, που να ισχύουν για επιμέρους δρώντες ή ομάδες δρώντων.

Ο Weber, αν και πιστός στην παράδοση του νεοκαντιανισμού και της κατανόησης, διέκρινε τα προβλήματα της «ελλιπούς πρόσβασης» της ερμηνευτικής μεθόδου στην, κατά αναγκαίο τρόπο, αμφίσημη οντότητα της κοινωνικής επιστήμης. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η αντικειμενικοποίηση της επιστημονικής κοινωνικής έρευνας καθιστά απόλυτα αναγκαίο τον αιτιακό προσδιορισμό του *κοινωνικού πράττειν*, που καλείται να ολοκληρώσει το αρχικό στάδιο της κατανοητικής σύλληψης. Ως εκ τούτου το αίτημα της «αντικειμενικότητας» στη γνώση έπεται της κατανοητικής ερμηνείας. Αποτελεί δε αναπόσπαστη εξηγητική διαδικασία και ορίζεται, στο βαθμό αυτό, σε ανεξάρτητα και ανεπηρέαστα από την ηθική και τις αξιολογικές κρίσεις πεδία.

Η «ελλιπής πρόσβαση» οφείλεται στη μονομέρεια του αναπαραστατικού εγχειρήματος, που περιόριζε την επιστημονική ενάργεια είτε στην αποκάλυψη στοιχείων εναίσθησης και εμπύωσης, στο πλαίσιο μιας κερματισμένης και απομακρυσμένης από στοιχεία αλληλόδρασης και *κοινωνικού πράττειν* ψυχολογιστικής διεργασίας είτε στην αντιμετώπιση μορφών ανθρώπινης δράσης ως γεγονότα, των οποίων μόνο τα εξωτερικά χαρακτηριστικά εξηγούνται με επιστημονικό τρόπο.

Με τον επαναπροσδιορισμό της ερμηνευτικής μεθόδου και την εφαρμογή της στα πεδία της εμπύωσης πραξολογικών σχεδιασμών τέθηκε ως προϋπόθεση η διάκριση ανάμεσα σε αιτιακά και νοητικά πεδία. Ο ιστορισμός μετατρέπεται έτσι σε θετικισμό

των θεωρητικών επιστημών. Όμως, οι ανθρώπινες πράξεις ούτε κατανοούνται απόλυτα με την αναγωγή τους στις εσωτερικές και εξατομικευμένες διεργασίες, ούτε εξηγούνται εξίσου απόλυτα με την αναγωγή τους σε εξαντικειμενικοποιημένα θεσμικά πλαίσια. Όπως διαφάνηκε και στη μαρξική διαλεκτική και στη βεμπεριανή μεθοδολογία, το ενδιαφέρον πρέπει να επικεντρώνεται τόσο στην κοινωνική πρακτική δραστηριότητα συγκεκριμένων και ιστορικά προσδιορισμένων συλλογικών υποκειμένων όσο και στα γενικευτικά, μη νομολογικά σχήματα.

Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, η “ορθολογική εξήγηση”, δεν φαίνεται, κατά την κρίση μας, να αποκλείει τη δυνατότητα μιας ιδιότυπης ορθολογικής - νομολογικής εξήγησης, για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω, αφού η αξίωση που προβάλλεται, δηλαδή “to show that what was done was the thing to have done for the reasons given”<sup>59</sup> νοείται ως αξιακή αρχή, ή ως υπόθεση ηθικότητας (Moralitaet), που συνδέει το δέον με την εκτέλεση της πράξης. Η γενική αυτή πρόταση διατηρεί ένα νομολογικό χαρακτήρα ανεξάρτητα από τους περιοριστικούς όρους που επιβάλλει η χωροχρονικά δεσμευτική ισχύς της, η οποία πιστοποιεί πράγματι το μοναδικό και ανεπανάληπτο χαρακτήρα του ιστορικού πράττειν.

Βέβαια, η ορθολογική εξήγηση δεν ικανοποιείται απόλυτα από μία μεθοδολογικά μονιστική εξηγητική διαδικασία, διότι ακόμα και στην περίπτωση που διαθέταμε μία πλήρη νομολογική εξήγηση των ιστορικών φαινομένων δεν θα είχαμε παραιτηθεί από την ανάγκη να ανακατασκευάσουμε ή να αναβιώσουμε με τη φαντασία μας τη ζωή του παρελθόντος από μέσα, να κατανοήσουμε και να αξιολογήσουμε τις ανθρώπινες πράξεις από την πλευρά των ίδιων των δρώντων ατόμων. Από την άποψη αυτή υπάρχει ένα ευρύ πεδίο ιστορικών μελετών του μοναδικού και ανεπανάληπτου στο πλαίσιο μιας ιστορίας που δεν θα προκύπτει ως νομολογική επιστήμη

Η ορθολογική εξήγηση είναι σε κάθε περίπτωση δυνατή, όταν η κατάσταση και η προδιάθεση του πράττοντος διευκολύνει την επέλευση συγκεκριμένων πράξεων. Σε αντίθετη περίπτωση, η επίκληση διανοητικών διεργασιών αποκαλύπτει απλά την πρόθεση στην προσπάθεια διεξαγωγής μιας πράξης, όχι όμως τη συμφωνία του πρακτικού μέρους με τις συγκεκριμένες διανοητικές συνθήκες.<sup>60</sup> Θα πρέπει όμως, στο πλαίσιο της ορθής εξήγησης, να διασφαλίζεται ότι ο πράττων στην πραγματικότητα έπραξε σύμφωνα με τους υπολογισμούς και πεποιθήσεις του. Στο σημείο αυτό η απαγωγική σχέση κρίνεται <sup>61</sup> ως επισφαλής με το επιχείρημα ότι ο πράττων θα διατηρεί πάντα τη δυνατότητα να τροποποιεί, όταν το επιθυμεί, τις εκτιμήσεις του.

### **Τα νομολογικά όρια της ορθολογικής εξήγησης στην ιστορία. Η αναγκαιότητα μιας μη νομοτελειακής και φυσιοκρατικής γενίκευσης**

Ο βασικός πυρήνας της κριτικής στην ορθολογική εξήγηση απολήγει στον ισχυρισμό, ότι αυτή χρησιμοποιείται αποκλειστικά για δεοντολογικούς σκοπούς επειδή αποκλείει εκείνους τους εμπειρικούς νόμους που αξιοποιούν την πληροφοριακή γνώση, δεν

---

<sup>59</sup> Ο.π., σελ. 124.

<sup>60</sup> Βλ. ό.π., σελ. 195.

<sup>61</sup> Βλ. ό.π., σελ. 198.

διασφαλίζει με αποδεικτικά μέσα την ορθολογικότητα της συγκεκριμένης πράξης και δεν διευκρινίζει τα κριτήρια της ορθολογικής επιλογής.<sup>62</sup> Επιπλέον, η εξηγητική δυνατότητα της ορθολογικής εξήγησης είναι ανεπαρκής, αφού εξαντλείται στην παράθεση των υπολογισμών και των πεποιθήσεων του πράττοντος με τη συμβολή της επιστημολογικά ανεπαρκούς μεθόδου της εμβίωσης. Από την άλλη τονίζεται το ενδιαφέρον για τη λογική και όχι για την ψυχολογία της εξήγησης, γεγονός που ενισχύει τη θέση περί ανυπαρξίας γενικών νόμων, αλλά αποδοχής μόνο ορθολογικών υποθέσεων προσαρμοσμένων στην περιπτωσιακή ιστορική στιγμή, κατά την εξηγητική διαδικασία, ενώ π.χ με την αναγωγή σε θεωρίες κινήτρων θα μπορούσε να ικανοποιηθεί η νομολογική υπόθεση.

Το ερώτημα, πάνω στο οποίο διεξάγεται η αντιπαράθεση, σχετίζεται με το εάν προκύπτει με βεβαιότητα η γνώση, ότι με τις δεδομένες πράξεις επήλθαν οι συγκεκριμένες συνέπειες, που αντιστοιχούν στους σκοπούς και στους σχεδιασμούς του πράττοντος. Εν συντομία εξετάζεται η δεσμευτικότητα των γενικών αρχών στην επιλογή των πράξεων, αλλά και η ποιότητα της εξηγητικής νομολογικής πρότασης. Στο σημείο αυτό, και σύμφωνα με τα επιχειρήματα υπέρ της εφαρμογής ενός ενισχυμένου γενικού κριτηρίου ορθολογικής εξήγησης, η αναφορά σε γενικούς νόμους για τις ανάγκες μιας λογικής εξήγησης δεν προϋποθέτει οπωσδήποτε έναν οικουμενικό ντετερμινισμό, αλλά ούτε και τον υπονοεί.<sup>63</sup> Πρόκειται για μία ιδιότυπη ορθολογική - νομολογική δέσμευση, στο πλαίσιο της οποίας ο ερευνητής κρίνει τόσο την καταλληλότητα της πράξης, όσο και εάν ο πράττων, σύμφωνα με την παραδοχή της πλήρους ορθολογικότητας, είναι σε θέση να προβεί στις συγκεκριμένες ενέργειες, που θα αποφέρουν τα επιθυμητά γι αυτόν αποτελέσματα. Και τούτο διότι η απλή υπόδειξη διανοητικών ενεργημάτων, που θα αποτελούσαν τους υποκινητήριους μοχλούς για την διεκπεραίωση μιας πράξης, δεν εξηγεί ούτε με απαγωγική βεβαιότητα ούτε με επαγωγική πιθανολόγηση ότι η πράξη που διενεργήθη σύμφωνα με τους προγραμματισμένους αρχικούς σκοπούς και ικανοποίησε τις προσδοκίες και επιδιώξεις του πράττοντος, ήταν αντικειμενικά η ενδεδειγμένη. Δεν μας πληροφορεί, επίσης, εάν ο πράττων ήταν ένα ορθολογικά σκεπτόμενο άτομο και δεν παραβίασε την ορθολογικά ιδεοτυπική αρχή, η οποία συγκροτείται βάσει της αντικειμενικής εκτίμησης των δεδομένων, που προκύπτουν από τη συγκεκριμένη περιστασιακή λογική.

Χωρίς την εκτίμηση του πληροφοριακού υλικού, που θα απεκάλυπτε κατά πόσο η συγκεκριμένη πράξη εξελίχθηκε σύμφωνα με τους επιθυμητούς σκοπούς και τους σχεδιασμούς του πράττοντος, δεν υπάρχει διαβεβαίωση ότι αυτή διενεργήθη στο πλαίσιο του προδιαγραφέντος σχεδιασμού. Και τούτο, διότι παρουσιάζονται περιπτώσεις, σύμφωνα με τις οποίες ο σχεδιασμός μπορεί να είναι πλήρης και να αποδίδει το ορθολογικό περιεχόμενο στις αρχικές δηλωτικές συνθήκες από τη μεριά του πράττοντος, η πράξη όμως να παραμένει ημιτελής. Για τους λόγους αυτούς, στη νομολογική ορθολογική υπόθεση υπογραμμίζεται ο αντικειμενικός χαρακτήρας<sup>64</sup>, που μπορεί να προσλάβει η διαδικασία της κατανόησης και ο οποίος δεν ταυτίζεται

---

<sup>62</sup> Πρβλ. C.G. Hempel: "Reasons and Covering Laws in Historical Explanation", ανατύπ. στο *Philosophy and History. A Symposium*, N. York, 1963, σελ. 155 επ.

<sup>63</sup> Βλ. ό.π., σελ. 150 επ.

<sup>64</sup> Ο Κ. Popper: *Conjectures and Refutations*, Routledge and Kegan Paul London, 1969, σελ. 124 μιλά όχι μόνο για μία "ορθολογικότητα" στις διυποκειμενικές σχέσεις, αλλά και για "ορθολογική ή κατανοήσιμη αναγκαιότητα" των νόμων της φύσης.

με τις υποκειμενικές - ψυχολογιστικές εμβασύνσεις και τις διαισθητικές προσεγγίσεις στην ανακατασκευή των πράξεων, αλλά διενεργείται στο πλαίσιο της κοινωνικής λογικότητας που προϋποθέτει την επίκληση λόγων, όχι μόνο από τους συγκεκριμένους, μεμονωμένους δρώντες, αλλά από το σύνολο των ορθολογικά σκεπτόμενων ατόμων.<sup>65</sup>

Με βάση τα παραπάνω, αμφισβητείται ότι η πραγματική έκβαση του προδιαγεγραμμένου σκοπού είναι πάντα σύμφωνη με τα ορθολογικά κριτήρια που θέτει ο πράττων, αφού δεν μπορούμε να στηριχθούμε στους επιδιωκόμενους σκοπούς, χωρίς να κρίνουμε την εκτέλεση της πράξης, επειδή οι σκοποί μπορεί να αποδεικνύουν μόνο τον υποκειμενικά ορθολογικό σχεδιασμό κάποιων δαστηριοτήτων, έτσι όπως ο ίδιος ο πράττων εκτιμά και αντιλαμβάνεται τις συνθήκες, και ανεξάρτητα εάν η κρίση του αντιστοιχεί, ή όχι, στο αντικειμενικό ορθολογικό αξίωμα, που προκύπτει από την αντικειμενική καταγραφή των δεδομένων συνθηκών. Εάν λοιπόν δεν αποδειχθεί η αντικειμενική ορθολογική πρόθεση του πράττοντος, οποιαδήποτε εξηγητική απόπειρα παραμένει επισφαλής.<sup>66</sup>

Όπως διαφαίνεται, η πιο ουσιαστική αντίδραση αφορά στο σκεπτικό ότι ακόμη και εάν εκτιμηθεί ότι η πράξη ήταν ορθολογική ως προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς του πράττοντος (things to be done), αυτό δεν πιστοποιεί ότι ο ίδιος πράττει ορθολογικά, ως προς την αντικειμενική λογική μιας κατάστασης που αντιμετωπίζουν προφανώς και άλλα άτομα. Αλλά και στην περίπτωση που υπάρχει ταύτιση κινήτρων και πράξης, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα να είναι η πράξη παράγωγο ανεπεξέργαστου σχεδιασμού, ή να υποπίπτει στη λογική ενός ατόπου συλλογισμού.<sup>67</sup>

Διευκρινίζεται στο σημείο αυτό ότι με την εφαρμογή του αναθεωρημένου ενιαίου εξηγητικού σχήματος στην ιστορία, υιοθετείται η άποψη της ιδιαίτερης προσέγγισης και εξήγησης των κοινωνικών πράξεων με την αναφορά σε κίνητρα και πεποιθήσεις και υπάρχει απομάκρυνση από μία περιγραφική εξήγηση απλών γεγονότων ως αποτελέσματα πράξεων. Παρά ταύτα, οι εξηγήσεις αυτές δεν φαίνεται να διαφέρουν ουσιαστικά από τις αιτιακές εξηγήσεις της φυσικής και χημείας, επειδή τα κίνητρα και οι πεποιθήσεις μπορούν να στις αρχικές συνθήκες μιας εξήγησης από κίνητρα (Motivationserklärung). Στο σημείο δε αυτό δεν υπάρχει καμία τυπική διαφορά μεταξύ μιας εξήγησης που στηρίζεται στα κίνητρα και μιας αιτιακής εξήγησης.<sup>68</sup>

Συνοψίζοντας τα επιχειρήματα σχετικά με την ισχύ της ορθολογικής εξήγησης διαπιστώνουμε ότι αυτό που αποτελεί αντικείμενο διαφωνίας είναι η ποιοτική σύσταση και η εφαρμογή του ορθολογικού αξιώματος. Εάν αποδεχθούμε ένα παρόμοιο εξηγητικό σχήμα τότε θα πρέπει να περιορίσουμε την εξηγητική δομή

---

<sup>65</sup> Βέβαια θα πρέπει να υπογραμμισθεί ότι ούτε η “ορθολογική εξήγηση” του Dray έχει τέτοιο χαρακτήρα. Θα λέγαμε ότι προσιδιάζει στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ερμηνευτικής θεωρίας των πράξεων

<sup>66</sup> Πρβλ. C.G. Hempel: *Aspects of scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, Free Press, N. York - London, 1965, σελ. 471.

<sup>67</sup> Πρβλ. A. Donagan: “Die Popper - Hempel - Theorie der historischen Erklärung”, στο B. Giessen / M. Schmid (επιμ): *Theorie, Handeln und Geschichte*, Hamburg, 1975. Για το θέμα αυτό πρβλ. επίσης M. Scriven: “New issues in the logic of Explanation”, στο S. Hook: *Philosophy and History*, N. York, 1963, σελ. 349- 350.

<sup>68</sup> Πρβλ. C.G. Hempel: “The logic of Explanation” [επανατ. στο H. Feigl / M. Brodeck: *Readings in the Philosophy of Science*, N. York, 1953, σελ. 327 – 328].

αποκλειστικά στην ορθολογικότητα που προσδίδει ο ίδιος ο πράττων για τις ενέργειές του. Δηλαδή οι λόγοι, τους οποίους επικαλείται ο πράττων για τη διενέργεια μιας συγκεκριμένης πράξης που την εκτιμά ως κατάλληλη για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται, θεωρούνται επαρκείς για τις ανάγκες της εξήγησης, δηλαδή πώς ήταν δυνατόν να ενεργήσει έτσι όπως ενήργησε. Επιπλέον, οι όποιοι εμπειρικοί νόμοι δεν παρέχουν επαρκή κατανόηση του εξηγητικού όρου για τις ανάγκες της ιστορικής ερμηνείας. Η οποιαδήποτε γενίκευση, που κατά τα άλλα είναι αναγκαία, καθώς η ιστορική εξήγηση δεν περιορίζεται μόνο στην περιγραφή μεμονωμένων γεγονότων, θα πρέπει, να έχει τη μορφή μιας ορθολογικής ανασύστασης, που δεν ταυτίζεται απόλυτα με την περιγραφική ιστοριογραφική έρευνα. Όμως, η αναπόφευκτη παρέκκλιση της ορθολογικής ανασύστασης από το ιστορικό *πράττειν* θα πρέπει να ελέγχεται προσεκτικά, ώστε να μην οδηγούμαστε σε λανθασμένα συμπεράσματα.<sup>69</sup>

Από την άλλη, στην περίπτωση μιας προθεσιακής, προσανατολισμένης σε ένα σκοπό, πράξης, υπάρχουν δύο εναλλακτικές δυνατότητες ανάλυσης. Ή να θεωρηθεί κατάλληλη μία τελεολογική ανάλυση, κατά την οποία ο σκοπός προϋποτίθεται - δηλαδή μία *causa finalis* που ερμηνεύει και καθορίζει τις πράξεις των ανθρώπων από το μέλλον - ή να αντικατασταθούν οι σκοποί από τα κίνητρα, ώστε αυτά, υπό τη μορφή επιθυμιών ή βουλήσεων (αιτίες), να αποτελούν τους κινητήριους λόγους (*Bewegunggründe*), αλλά και τις αρχικές συνθήκες μιας εξήγησης, σύμφωνα με το σχήμα του υποδείγματος του επικαλύπτοντος νόμου. Σχετικά με την τελεολογική εξήγηση υπογραμμίζεται ότι στην περίπτωση που το κίνητρο συλλαμβάνεται ως ένας μελλοντικός σκοπός, δεν θα μπορούσαμε να ασχοληθούμε με περιπτώσεις στις οποίες ο σκοπός αυτός δεν θα είχε εκπληρωθεί. Στις περιπτώσεις δηλαδή κατά τις οποίες διαπιστωμένα κίνητρα δεν μετουσιώνονται σε πραγματικές δραστηριότητες και στην ουσία απουσιάζουν και οι ίδιες οι πράξεις.

Η κριτική στην ορθολογική εξήγηση εστιάζεται κυρίως στο ότι συγχέονται δύο πλευρές του προβλήματος, που πρέπει από συστηματική - μεθοδολογική άποψη να διακριθούν μεταξύ τους αυστηρά: τη δεοντολογική και την περιγραφική. Εάν δεχθούμε ότι η ορθολογική εξήγηση είναι μία εξήγηση που βασίζεται στην παράθεση και εκτίμηση των λόγων που υποκινούν τον πράττοντα στην εκτέλεση μιας πράξης, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι “οι λόγοι αυτοί αποτελούν στο πλαίσιο της εξήγησης αιτίες, παρόλο που η γλώσσα του πράττοντος έχει τελεολογική δομή (η πράξη γίνεται “για να”). Έτσι, κάθε τελεολογική εξήγηση αποτελεί στην ουσία αιτιοκρατική εξήγηση, αφού δεν είναι το μελλοντικό γεγονός (το περιεχόμενο του σκοπού) που εξηγεί την πράξη, αλλά η επιθυμία του πράττοντος να εκπληρώσει το σκοπό αυτό, καθώς και οι πεποιθήσεις του ως προς τα διαθέσιμα μέσα. Εάν από τις τελεολογικές εξηγήσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς αφαιρεθεί ο παραδοσιακός μυστικιστικός χαρακτήρας, φαίνεται καθαρά ότι δεν πρόκειται για εξηγήσεις *suī generis*, αλλά για μία ειδική περίπτωση αιτιοκρατικών εξηγήσεων, και συγκεκριμένα για την κατηγορία των αιτιοκρατικών εξηγήσεων από κίνητρα”.<sup>70</sup>

Οι αντιθέσεις λοιπόν που εντοπίζονται σχετικά με τα σχήματα ορθολογικής εξήγησης αφορούν κυρίως τη δομή του ορθολογικού αξιώματος. Στο εξηγητικό σχήμα, που προτείνεται π.χ από τον Hempel, προστίθεται μία διατύπωση, η οποία μετατρέπει τον

<sup>69</sup> Πρβλ. W. Dray: *The historical ...*, ό.π., σελ. 108 επ.

<sup>70</sup> Για το θέμα βλ. Π. Γέμτος: *Μεθοδολογία κοινωνικών επιστημών*, Παπαζήγη, 2002, τόμ. II, σελ. 256 επ.

δεοντολογικό χαρακτήρα του ορθολογικού αξιώματος σε διαθετικό νόμο, ο οποίος κατανοείται ως μία γενική εμπειρική πρόταση σχετικά με το τι θα έπραττε ένα ορθολογικά σκεπτόμενο άτομο σε δεδομένες καταστάσεις, έχοντας στην κατοχή του το σύνολο του πληροφοριακού υλικού. Η γενίκευση αυτή, που έχει τη μορφή οιονεί (quasi) νόμου (covering law), εντάσσει την εξηγητική προσπάθεια στο απαγωγικό - νομολογικό σχήμα, αναγνωρίζοντας όμως και διατυπώνοντας συμπληρωματικά τη δυνατότητα οι εκδηλούμενες πράξεις να προκύπτουν με συγκεκριμένο βαθμό πιθανότητας<sup>71</sup>

Ας εξετάσουμε τώρα σε σχηματική αντιπαράθεση την ορθολογική εξήγηση (Dray) και την τροποποίηση που υπέστη από τον Hempel:

#### A . Σχήμα “ορθολογικής εξήγησης” (Dray)

- |                                                                                    |                          |             |
|------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------|-------------|
| 1. Ο Π (πράτων) βρέθηκε σε μία κατάσταση του τύπου X                               |                          |             |
| 2. Σε μία κατάσταση του τύπου X θεωρείται ορθό => ή κατάλληλο να πραγματοποιηθεί Ψ | ορθολογικό αξίωμα δράσης | EXPLANANS   |
| 3. Για τους λόγους αυτούς ο Π οφείλει να πράξει Ψ                                  |                          | EXPLANANDUM |

Η κριτική του Hempel υποδεικνύει την ανεπάρκεια αυτού του σχήματος, ότι δηλαδή μπορεί να διασφαλίζεται απόλυτα το συμπέρασμα ότι ο Π πράττει πράγματι Ψ και ότι το Ψ υπακούει στα αντικειμενικά κριτήρια του ορθολογικού αξιώματος που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη περιστασιακή λογική. Η δεσμευτική στάση του πράττοντος, στο παραπάνω σχήμα, αφορά μόνο την αποδοχή κάποιων προσωπικών πεποιθήσεων και ηθικών αξιών. Όμως, όσο πειστικοί και αν είναι οι προσωπικοί λόγοι, που αποκαλύπτονται, παραμένει αμφίβολο, εάν αυτοί επηρεάζουν απόλυτα την πραγματική συμπεριφορά του πράττοντος. Πόσο μάλλον, όταν εμφανίζονται ανταγωνιστικά ορθολογικά κριτήρια.

#### B. Σχήμα “απαγωγικής - νομολογικής εξήγησης” (Hempel)

- |                                                                                                                                                           |  |           |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--|-----------|
| 1. Ο Π (πράττων) βρέθηκε σε μία κατάσταση του τύπου X                                                                                                     |  |           |
| 2. Ο Π είχε τη διάθεση να πράξει ορθολογικά (ο Π είναι ένα ορθολογικά σκεπτόμενο άτομο)                                                                   |  | EXPLANANS |
| 3. Κάθε άνθρωπος με τη διάθεση να πράξει ορθολογικά, σε μία κατάσταση του τύπου X, θα πράξει χωρίς παρέκκλιση (ή με ένα συγκεκριμένο βαθμό πιθανότητας) Ψ |  |           |

Συνεπώς προκύπτει λογικά η διατύπωση, ότι :

<sup>71</sup> Πρβλ. C.G. Hempel: *Aspects ...*, ό.π., σελ. 471.

Ο Hempel διαφωνώντας με την ορθολογική εξήγηση του Dray, δεν αμφισβητεί ότι μία εξηγητική υπόθεση βάσει των αιτιών από κίνητρα, μπορεί να αξιοποιηθεί κατάλληλα. Αυτό που υποστηρίζει είναι ότι μία κριτική αξιολόγηση, είτε αυτή εμπεριέχεται, είτε προτείνεται σε μία δεδομένη υπόθεση, δεν αφορά την εξηγητική της ισχύ. Αυτό λοιπόν που ο Dray αποκαλεί “ορθολογικό αξίωμα της πράξης”, αδυνατεί, κατά την εκτίμηση του Hempel<sup>72</sup>, να εξηγήσει γιατί ο Π έπραξε πράγματι Ψ.

Η ορθολογική εξήγηση που προτείνει ο Hempel διατηρεί τη νομολογική ισχύ του ορθολογικού αξιώματος και προϋποθέτει ότι :

α) το συγκεκριμένο δρων άτομο λειτουργεί σύμφωνα με τα αντικειμενικά στοιχεία ορθολογικότητας και β) ένας οποιοσδήποτε ορθολογικά σκεπτόμενος δρων αναλαμβάνει, κάτω από τις δεδομένες συνθήκες, να πραγματοποιήσει κατά τον ίδιο τρόπο τις ενέργειες, όπως πραγματικά έπραξε το εν λόγω δρων άτομο.<sup>73</sup>

Το περιγραφικό (descriptiv) αξίωμα, που ενσωματώνεται στο εξηγητικό σχήμα και αντικαθιστά το αξίωμα ορθολογικότητας, αποτελεί, κατά τον Hempel, μία επιστημονική εξήγηση, γιατί ο πράττων προέβη πραγματικά στην πράξη Ψ. Δηλώνει επίσης και τον τρόπο, σύμφωνα με τον οποίο πρέπει να πράττουν ορθολογικά σκεπτόμενα άτομα σε καταστάσεις της ίδιας μορφής X. Το αποτέλεσμα είναι μία εξήγηση από γενικούς νόμους (covering laws), η οποία είναι κατά περίπτωση απαγωγική (χωρίς παρέκκλιση) ή επαγωγική (με σχετική πιθανότητα). Δηλαδή, εάν οι γενικές προτάσεις για τη συμπεριφορά ορθολογικών ατόμων είναι αυστηρά οικουμενικής ή πιθανολογικής - στατιστικής μορφής.

Βέβαια, ο διαθετικός χαρακτήρας της εμπειρικής γενίκευσης σχετικοποιεί και μεταλλάσσει το περιεχόμενο του ορθολογικού αξιώματος ως προς την καταλληλότητα μιας συγκεκριμένης πράξης. Έτσι, το πρόβλημα εστιάζεται στον εντοπισμό, ανάμεσα σε πολλαπλές δυνατότητες, εκείνων των πράξεων που μπορούν να μεγιστοποιήσουν μία τακτική συνάρτηση χρησιμότητας, που απεικονίζει τη δομή προτιμήσεων του πράττοντος.<sup>74</sup> Επιπλέον πρέπει να αναζητηθούν τρόποι για την εμπειρική ελεγχιμότητα της ορθολογικής υπόθεσης.

Όμως, όπως ήδη αναφέραμε παραπάνω, είναι αδύνατος ο απορριπτικός έλεγχος των διαθετικών αποφάνσεων. Εάν διαπιστωθεί διάσταση μεταξύ της ορθολογικής υπόθεσης και της πραγματικής πράξης, αυτό που απορρίπτεται συνήθως δεν είναι η ορθολογική υπόθεση, αλλά οι παραδοχές μας για τους σκοπούς και τις πεποιθήσεις του πράττοντος, ή κρίνουμε, όπως προαναφέραμε, ως ανακόλουθες τις επιλογές του ίδιου του πράττοντος με την δεδομένη προδιάθεσή του. Είναι σαφές, ότι το πρόβλημα της εμπειρικής ελεγχιμότητας της ορθολογικής υπόθεσης προσκρούει πολλές φορές, στους ιδιαίτερα πολύπλοκους υποκειμενικούς παράγοντες που δυσχεραίνουν τη διερεύνηση του εξηγητικού αποτελέσματος.

<sup>72</sup> Πρβλ. C.G. Hempel: *Aspects ...*, ό.π., σελ. 472.

<sup>73</sup> Πρβλ. C.G. Hempel: *Reasons ...*, ό.π., σελ. 152 επ.

<sup>74</sup> Π. Γεμτος: *Μεθοδολογία ...*, ό.π., τόμ..II, σελ. 257

Παρά ταύτα “ο Hempel πιστεύει ότι υπάρχουν περιπτώσεις, που υπό ορισμένες προϋποθέσεις είναι δυνατός ο ανεξάρτητος εμπειρικός έλεγχος της ορθολογικότητας, όπου με άλλα λόγια είναι δυνατόν να οδηγηθούμε σε απόρριψη της ορθολογικής υπόθεσης και διατήρηση των υποθέσεών μας για τους σκοπούς και τις πεποιθήσεις του πράττοντος. Πρόκειται για τις περιπτώσεις, όπου υπερκόπωση, νευρική υπερένταση ή συγκινησιακές διαταραχές προκαλούν μείωση της ικανότητας έλλογης σκέψης, όπως είναι η περίπτωση π.χ. να ξεχάσει κανείς σημαντικές πληροφορίες, ή να κάνει λογιστικά λάθη στους υπολογισμούς του”.<sup>75</sup>

Συμπερασματικά διαπιστώνουμε ότι η νομολογική πρόταση όταν εφαρμόζεται στις ιστορικές εξηγήσεις, θέτει τον εξής σαφή περιορισμό: Νόμοι που έχουν τη μορφή διαθετικών προτάσεων δεν μπορούν να εκληφθούν ως αιτιακές (φυσιοκρατικές) εξηγήσεις, επειδή οι διαθέσεις δεν προσιδιάζουν σε φυσικά γεγονότα και αδυνατούν να εξηγηθούν με φυσιοκρατικά αιτιακά κριτήρια. Η ανθρώπινες πράξεις είναι προσβάσιμες πάντα σε διαθετικές και όχι σε αιτιακές, φυσιοκρατικής τάξεως, εξηγήσεις. Χωρίς να αμφισβητηθεί η ενιαία επιστημονική μέθοδος, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ αιτιακής εξήγησης και εξήγησης μιας ανθρώπινης πράξης.<sup>76</sup> Βέβαια, στο σημείο αυτό, είναι ορατή, όπως είδαμε, η περίπτωση αναγωγής των διαθέσεων, που είναι εγγενείς στο ψυχολογικό πεδίο του ορθολογικού *πράττειν*, - διαμέσου μορφών απόκρισης της συμπεριφοράς - σε εξωτερικά ερεθίσματα, οπότε οδηγούμαστε σε μια μηχανιστικά συμπεριφοριστική εξήγηση, η οποία μπορεί να πληροί καλύτερα τους όρους της εξήγησης είναι όμως απολύτως ακατάλληλη σύμφωνα με τους αναθεωρημένους όρους και την παράμετρο της διαθετικότητας που έχει θέσει το νέο απαγωγικό – νομολογικό εξηγητικό σχήμα.

### **Συμπεράσματα**

Η επιχειρηματολογία μας στη μέχρι τώρα ανάπτυξη του θέματος συγκλίνει στην αποδοχή μιας σύνθετης μεθοδολογίας που επιτρέπει την υποστήριξη και την υλοποίηση ενιαίων ερευνητικών στρατηγικών για την προσέγγιση κοινωνικοιστορικού υλικού, μακρο και μικρο-ιστορίας. Εντοπίζει τις αδυναμίες και το έλλειμμα ποιοτικού - ερμηνευτικού περιεχομένου στα ευρήματα των μακρο-ιστορικών προσεγγίσεων, που εν πολλοίς στηρίζονται στην επιστημονική παρατήρηση, αλλά βρίσκεται και σε αντίθεση με τον μεθοδολογικό σχετικισμό που διατυπώνεται από τους υποστηρικτές της μικρο-ιστορίας, ότι α. η βιωματική εμπειρία και οι καθημερινές πτυχές της πραγματικής ανθρώπινης δράσης είναι η μόνη μορφή ιστορίας που μπορεί να υπάρξει, μια άποψη που αμφισβητεί στην ουσία τις κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις στην ιστορία και β. ότι η επιστημονικότητα της ιστορίας έγκειται αποκλειστικά στην ερμηνευτική μέθοδο, αποκλείοντας την αναλυτική δυνατότητα της μεθόδου να διεισδύει σε ιστορικό υλικό.

Οι σχέσεις των διαφορετικών κοινωνικών παραδόσεων, των οποίων οι άνθρωποι είναι φορείς, και των διαφόρων πράξεων είναι σχέσεις που υπόκεινται, ως επί το πλείστον, στις επικοινωνιακές δομές, οι οποίες αναπτύσσονται στο πλαίσιο των συγκεκριμένων μορφών ζωής (Lebensformen). Επικοινωνιακή και εσωτερική είναι

---

<sup>75</sup> Ο.π., σελ. 260.

<sup>76</sup> Πρβλ. C.G. Hempel: *Aspects ...*, ό.π., σελ. 470.

επίσης σε μεγάλο βαθμό η σχέση ανάμεσα στην πρόθεση για εκδήλωση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς από τη μεριά των ατόμων και του κανονιστικού πλαισίου από το οποίο επηρεάζεται, ή άμεσα συλλαμβάνεται η συμπεριφορά τους. Αυτή η εσωτερική σχέση, που υπάρχει μεταξύ των πράξεων ενός ανθρώπου και των εννοιών που καθορίζουν τη φύση αυτών των πράξεων, θέτει υπό αμφισβήτηση τον μεθοδολογικό ατομισμό<sup>77</sup>, επισημαίνοντας τον κοινωνικό και θεσμολογικό παράγοντα ως σημαντικό στις εξηγητικές προσπάθειες που επιχειρούνται στα πλαίσια μιας λογικής καταστασιακής ανάλυσης.

Στο πλαίσιο αυτό η ορθολογική εξήγηση που εξετάσαμε ενέχει το στοιχείο της προτροπής, η οποία συνδέει το δέον με την εκτέλεση μιας πράξης που δεν έχει ακόμη πραγματοποιηθεί. Υπάρχει δηλαδή στην καλύτερη περίπτωση μία μη αναγκαία – ενδεχομενική (kontigent) εμπειρική σχέση. Αυτό όμως δεν επιτρέπει μια απαγωγική λογική σύνδεση μεταξύ των αρχικών συνθηκών και της εξηγητέας πράξης με τη συνδρομή εμπειρικών γενικεύσεων, επειδή ο σκοπός της εξήγησης δεν είναι να δείξει ότι ο πράττων σε κάθε περίπτωση που θα βρισκόταν στην ίδια θέση και κάτω από τις ίδιες περιστάσεις θα έπραττε όπως έπραξε τη συγκεκριμένη στιγμή. Η εξήγηση στοχεύει περισσότερο στο να δείξει ότι αυτή η συγκεκριμένη πράξη είχε από τη σκοπιά του πράττοντος λογικό περιεχόμενο.

Από τα κριτήρια ορθολογικότητας οδηγούμαστε σε εννοιολογήσεις, οι οποίες δεν αποτελούν μόνο εργαλεία του ερευνητή, ή απλά θεωρητικές κατασκευές που χρησιμεύουν στην εξήγηση συγκεκριμένων συμπεριφορών. Ούτε βρίσκονται σε εξωτερική σχέση με τις πράξεις των ατόμων, αλλά, το αντίθετο, συγκροτούν τα κοινωνικά κριτήρια για την αρμόζουσα κάθε φορά πράξη. Δεν πρόκειται απλά για κριτήρια κοινά και γενικού χαρακτήρα που ισχύουν για μία ομάδα ή κατηγορία ανθρώπων, αλλά και για τις αποφάσεις κάθε ατόμου, καθώς το καθένα ταυτίζεται ή αντιλαμβάνεται και προσδιορίζει τον εαυτό του μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες στις οποίες οι έννοιες αυτές αναφέρονται και για το λόγο αυτό δεν μπορούν να εξηγηθούν ατομικιστικά.

Επιπλέον, η εφαρμογή του σχήματος της ορθολογικής εξήγησης φαίνεται να υπόκειται και σε ορισμένους εγγενείς περιορισμούς. Αν για παράδειγμα έπεται από αλληπάλληλες απόπειρες αναπροσαρμογής των σκοπών, των αρχών και των επιλεγόμενων μέσων δεν γίνονται άμεσα αντιληπτά τα κίνητρα δράσης, ή τελικά αποδεικνύεται αδύνατη η εξεύρεσή τους, αμφισβητείται η εγκυρότητα του ορθολογικού σχήματος και καταδεικνύεται η ανορθολογικότητα των συγκεκριμένων πράξεων. Έτσι, στις περισσότερες των περιπτώσεων, η εξηγητική προσπάθεια ανατρέχει σε ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις ώστε να ανασύρει τα βαθύτερα ασυνείδητα κίνητρα, που αποτελούν τελικά τις αιτίες και διαφεύγουν μιας ανάλυσης, όπως τούτο θα προέκυπτε από τη λογική της κατάστασης.

Το ερώτημα, που προκύπτει τελικά, είναι, εάν η ορθολογική εξήγηση με όλες τις παραλλαγές της, που αποτελεί μία μορφή δικαιολόγησης μιας πράξης σύμφωνα με τα ξεχωριστά επιχειρήματα και τις ορθολογικές αρχές του πράττοντος, είναι πράγματι ένα εναλλακτικό σχήμα έναντι της μεθοδολογικής ενότητας των επιστημών. Εάν

---

<sup>77</sup> Βλ. σχετ. Α. Ο' Hear: *Karl Popper*, London 1982. Το θέμα αυτό ξεπερνά τους στόχους της συγκεκριμένης εργασίας. Για μια περαιτέρω κριτική βλ. Ν. Ναγόπουλος : «Οι κοινωνικές επιστήμες στην πρόκληση της Γνωσιοεπιστήμης», στο *Οι Κοινωνικές Επιστήμες σήμερα*, Κ. Ζώρα, Φ. Μπαντιμαρούδη (επιμ.), Σάκκουλας, Αθήνα, 2008, σελ. 537-549

τούτο αμφισβητηθεί, τότε οδηγούμαστε στη θέση, ότι οι εξηγήσεις των πράξεων δεν διαφέρουν ουσιαστικά από τις αιτιακές εξηγήσεις της φυσικής και χημείας. Τα κίνητρα, ως νοηματοδοτούμενος λόγος, και οι πεποιθήσεις καταγράφονται στις αρχικές συνθήκες μιας εξήγησης έτσι, ώστε να μην υπάρχει τυπική διάκριση της τελευταίας από την αιτιακή εξήγηση.<sup>78</sup>

---

<sup>78</sup> Πρβλ. C. Hempel/P. Oppenheim: "The Logic of explanation", *Philos. of Science*, N. 15, 1948 (επανατ. στο H. Feigl/M. Brodbeck: *Reading in the Philosophy of Science*, N. York, 1953).

---

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adorno Th. κ.α (επιμ.) : *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Luchterhand, Darmstadt. 1969

Anscombe G.E.M.: *Intention*, Oxford, 1957

Barthes R.: “The Discourse of history”, *Comparative Criticism : A Yearbook*, τόμ 3ος, 1981

Baumgartner H.M. / Ruesen J (επιμ.) : *Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, 1982

Beckermann A. (επιμ.) : *Analytische Handlungstheorie*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1985, τόμ. 2.

Berlin I.: “Geschichte als Wissenschaft” στο M. Baumgartner / J. Ruessen (επιμ.): *Seminar: Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1982

Bourdieu P.: *Distinction*, Cambridge, 1979

Burke P.: *History and Social theory*, Polity Press, 1998

Carnap R.: *Der logische Aufbau der Welt*, Weltkreis, Berlin, 1928

Danto A.: *Analytische Philosophie der Geschichte*, Suhrkamp, Frankfurt a.M, 1980

Davidson D.: *Essays on Actions and Events*, Oxford, Clarendon Press, 1980

Dilthey W.: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*, Einleitung von M. Riedel, Frankfurt, 1970

Donagan A.: “Die Popper - Hempel - Theorie der historischen Erklärung”, στο B. Giessen / M. Schmid (επιμ.): *Theorie, Handeln und Geschichte*, Hamburg, 1975

Donagan A.: “Explanation in History”, στο A. Gardiner: *Theories of History*, N. York, 1959, σελ. 428 - 443

Dray W.: “Singular Hypotheticals and Historical Explanation” στο L. Gross (επιμ.): *Sociological Theory: Inquiries and Paradigmas*, New York, 1967

Dray W.: “The historical Explanation of Actions”, *Philos. and History*, N. York, 1963, σελ. 105 - 135.

Dray W.: *Laws and Explanation in History*, Oxford, 1957

Durkheim. E. : *The Rules of the sociological Method*

Feyerabend P.: *Against Method*, London, New Left Books, 1975

---

Furet F. : “Die quantitative Geschichte und die Konstruktion der Geschichtlichen Tatsache” στο H. M. Baumgartner / J. Ruesen (επιμ.): *Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, 1982, σελ. 97-117.

Gardiner . P : *The natur of historical Explanation*, London, 1952

Geertz . C : “Thick Description. Toward an Interpretive Theory of Culture” στο, του ίδιου *The Interpretation of Cultures. Selectet Essays*, N. York, 1973

Goffman E.: *The Presentation of Self in Everyday Life*, N. York, 1958

Graumann C.F.: “Verhalten und Handeln” – Probleme einer Unterscheidung”, στο W. Schluchter (Hrsg.) : *Verhalten, Handeln und System*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1980

Habermas J. : *Anerkennungskaempfe im demokratischen Rechtsstaat* (ελλ. μτφρ. : Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος Δικαίου, Λιβάνη, Αθήνα, 1994)

Habermas J. : *Die postnationale Konstellation*, Suhrkamp, Frankfurt a/M, 1998

Habermas J.: *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, Suhrkamp, Frankfurt a.M L. 1985

Habermas J.: *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, 1981

Hear A. O.: *Karl Popper*, London 1982

Hempel C. G : “Explanation in Science and History”, στο W. Dray (επιμ.) : *Philosophical analysis and History*, N. York, 1966

Hempel C. G.: “Reasons and Covering Laws in Historical Explanation”, στο *Philosophy and History*, New York, 1963, σελ. 143 – 163

Hempel C. G.: *Aspects of scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, Free Press, N. York - London, 1965.

Hempel C. G.: *The Function of General Laws in History*, The Journal of Philosophy 39, 35-48, 1942.

Hempel C. G: “Reasons and Covering Laws in Historical Explanation”, *Philosophy and History*, N. York 1963

Hempel C.G.: “The Function of General Laws in History”, *Journ. of Philos.*, 39, 35 – 48, 1942

Hempel C.G.: “The logic of Explanation” [επανατ. στο H. Feigl / M. Brodeck: *Readings*

Hobsbaum E.: “K. Marx’ Contribution to Historiography”, στο R. Bluckburn (επιμ.) : *Ideology in Social Science. Readings in critical Social Theory* , 1972, 265-283

---

Honneth A: *Von der Kommunikation zur Anerkennung*, 1999

Iggers G.: *Historiography in the twentieth century*, N. York, 1985 .(ελλ. μτφρ. Η Ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα, Νεφέλη, 1999)

Kocka . J.: *White Collar Workers in America : A Social-Political History in International Perspective*, London, 1980

Kocka J.: *Sozialgeschichte, Begriff, Entwicklung, Probleme*, Goetingen, 1986, σελ. 162-174

Koselleck R.: “Wozu noch Historie?” στο H.M. Baumgartner / J. Ruesen : *Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, 1982

Koselleck R.: *Futures Past : On the Semantics of the Historical Time*, Cambridge, 1985

Krueger L. : *Erkenntnisprobleme der Naturwissenschaften*, Koeln - Berlin, 1970.

Kuhn T: *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago Press, 1970

Langewiesche D. & Schoenhorn K (επιμ.) : *Arbeiter in Deutschland; Studien zur Lebensweise der Arbeiterschaft im Zeitalter der Industrialisierung*, Paderborn, 1981

Le Roy Ladurie E.: *The Territory of the Historian*, Chicago, 1975

Lepsius M. R.: “Zum Verhaeltnis von Geschichtswissenschaft und Soziologie“ στο H.M. Baumgartner / J.Ruesen : *Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, 1982, σελ. 118-138

Lewis Th.: *Rationalism and Indeterminism: Some problems in William Drays Interpretations of Situation Analysis*, Clio, 1981, τόμ. 10, No 3.

Meggel G. (επιμ.) : *Analytische Handlungstheorie* Suhrkamp, Frankfurt, 1985, τόμ. 1

Popper K. : *Logik der Forschung*, Mohr, Tuebingen, 1982

Popper : *Conjectures and Refutations*, Routledge and Kegan Paul London, 1969

Popper K.: *Das Elend des Historizismus*, Mohr, Tuebingen, 1987 (6),

Popper K.: *Die Logik der Forschung*, Mohr, Tuebingen, 1932.

Rickert H. : *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften*, Leipzig, 1929

Riedel M.: *Verstehen oder Erklaeren? Zur Theorie der Geschichte der hermeneutischen Wissenschaften*, Klett - Cotta, Stuttgart, 1978

Rohbeck . J.: *Geschichtsphilosophie*, Junius, 2004

---

Scriven M.: “New issues in the logic of Explanation”, στο S. Hook: *Philosophy and History*, N. York, 1963, σελ. 349- 350

Searle J.: *The Rediscovery of the Mind*, Massachusetts Institute of Technology, 1972 [ελλ. μτφρ. *Ανακαλύπτοντας ξανά το νου*, Γκοβόστη, Αθήνα, 1997]

Stegmueller W : *Hauptstroemungen der Gegenwartsphilosophie*, Stuttgart, 1965

Stegmueller W.: “Historisch – genetische Erklarungen”, στο M. Baumgartner /J. Ruessen (επιμ): *Seminar: Geschichte und Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1982

Stone L.: “The revival of Narrative: Reflections on a New Old History”, *Past and Present* 85, 1979, σελ. 3-24.

Stone L.: “History and Postmodernism”, *Past and Present*, 131, 1991

Stone L.: “The revival of Narrative: Reflections on a New Old History”, *Past and Present* 85, 1979, σελ. 3-24.

Tenfelde K. & Feldman G. (επιμ.) : *Workers, Owners and Politics in Coal Mining. An International Comparison of Industrial Relations*, N. York, 1990

Topitsch E. (επιμ.) : *Logik der der Sozialwissenschaften*, Athenaeum, Koenigstein, 1984, (11)

Weber M.: *Wirtschaft und Gesellschaft* (επιμ. J. Winckelmann), Mohr, Tuebingen, 1985 (5)

Weber M.: «Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationaloekonomie»

Weber M :”Die „Objektivitaet’ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis“, στο *Gesammelte Aufsaezte zur Wissenschaftslehre*, Mohr, Tuebingen, 1963

Wehler H. U.: *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*, Goettingen, 1980

White . H. : *Metahistory The historical imagination in nineteenth century*, Baltimore, 1973

White H.: *The historical Text as Literary Artifact*, Tropics of Discourse, Essays in Cultural Criticism, Baltimore, JHU Press 1978, σελ. 81-100

Wilson E.O.: *Σύναλμα* (Μτφρ. Σ. Σφενδουράκης), Σύναλμα, Αθήνα, 1999

Windelband W.: *Geschichte und Naturwissenschaft*, Tuebingen 1894

---

Wright G.H.: *Erklaeren und Verstehen*, Athenaeum, Koenigstein, 1984.

Γέμτος Π.: *Μεθοδολογία κοινωνικών επιστημών*, Παπαζήση, 2002, τόμ. II

Μαραγκός Γ. “Είναι επιστημονική η ιστορική γνώση;”, *Δωδώνη*, 1990, τόμ. 19, σελ. 57 – 81.

Ναγόπουλος Ν.: *Τα θεμέλια της κοινωνιολογικής γνώσης και οι κοινωνίες της νεωτερικότητας*, Κριτική, 2003

Ναγόπουλος Ν. : «Οι κοινωνικές επιστήμες στην πρόκληση της Γνωσιοεπιστήμης», στο *Οι Κοινωνικές Επιστήμες σήμερα*, Κ. Ζώρα, Φ. Μπαντιμαρούδη (επιμ.), Σάκκουλας, Αθήνα, 2008, σελ. 537-549

Ψυχοπαίδης Κ.: «Επίμετρο. Προβλήματα θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών» στο Γ. Κουζέλης/Κ.Ψυχοπαίδης (Επιμ.) : *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Νήσος, Αθήνα, 1996.







